

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XIX

(Ayrıbasım / Offprint)

MERSİN
2011

KAAM YAYINLARI
OLBA
XIX

© 2011 Mersin/Türkiye
ISSN 1301 7667

OLBA dergisi;
ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST
ve
TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir ve Mayıs ayında olmak üzere,
yılda bir kez basılmaktadır.
Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.
Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.
It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.
Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the journal OLBA..

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.
Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü, 33342-MERSİN
TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses
Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734
Fax: 00.90.324.361 00 46
web mail: www.kaam.mersin.edu.tr
www.olba.mersin.edu.tr
e-mail: kaam@mersin.edu.tr

Baskı / Printed
BİLTUR Basım Yayın ve Hizmet A.Ş.
Tel: +90 216 444 44 03 www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 15690

Dağıtım / Distribution
Zero Prod. Ltd.
Tel: 00.90.212.244 75 21 Fax: 00.90.244 32 09
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com/eng

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XIX

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XIX

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Marion MEYER

MERSİN

2011

İçindekiler/Contents

Engin Akdeniz <i>Neolitik Çağ'da Manisa Yöresi</i> (<i>Manisa Region in the Neolithic Age</i>)	1
Hatice Kalkan <i>Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ: Sorunlar ve Gözlemler</i> (<i>Late Iron Age in Eastern Anatolia: Problems and Assessments</i>)	47
Gökhan Coşkun <i>Achaemenid Bowls From Seyitömer Höyük</i> (<i>Seyitömer Höyük'ten Akhaemenid Kaseler</i>)	57
Ertekin M. Doksanaltı <i>Karaman Müzesi'nden Bir Grup Siyah Figürlü Lekythos</i> (<i>A Group of Black Figure Lekythos from Karaman Museum</i>)	81
Murat Çekilmez <i>Geç Hellenistik Dönemden Bir Mezar Steli</i> (<i>A Funerary Stele From the Late Hellenistic Period</i>)	107
F. Eray Dökü <i>Eurymedon Vadisi Asarbaşı Yerleşimi Kaya Mezarları</i> (<i>Rock-cut Tombs at the Asarbaşı Settlement, Eurymedon Valley</i>)	127
Figen Çevirici-Coşkun <i>Maraş Müzesin'de Bulunan İki Heykel</i> (<i>Two Statues in the Maraş Museum</i>)	159
Celal Şimşek – M. Ayşem Sezgin <i>Laodikeia Kuzey Tiyatrosu</i> (<i>Laodicea's North Theater</i>)	173
Mustafa Şahin – Yasemin Polat – Thomas Zimmermann <i>Der Hafen von Kapanca: Ein Neuer Vorschlag Zur</i> <i>Lokalisation der Stadt Caesarea Germanica</i> (<i>Kapanca Limanı - Caesarea Germanica Kenti'nin</i> <i>Lokalizasyonu İçin Yeni Bir Öneri</i>)	203

Çiğdem Gençler Güray	
<i>Elaiussa Sebaste'nin Roma Dönemi Cam Buluntuları</i> (<i>The Roman Glass Finds from Elaiussa Sebaste</i>)	233
Mehmet Oktan	
<i>The Route Taken By Cilicia To Provincial Status: Why And When?</i> (<i>Kilikia'yı Eyaletleştirmeye Götüren Yol: Ne zaman ve Neden</i>)	267
Ebru Akdoğu Arca – Nuray Gökalp – Nihal Tüner Önen	
<i>Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs İle Olan İlişkileri</i> (<i>Relations of Pamphylia with Egypt and Cyprus</i>)	287
Nurşah Çokbankir	
<i>Pamphylia, Lykia, Kilikia ve Pisidia'da Epigrafiik Verilerle</i> <i>Roma İmparatorluk Dönemi'nde Atletik Oyunların Finansı</i> (<i>Financing the Games in Pamphylia, Lycia, Cilicia and Pisidia in the</i> <i>Roman Imperial Period from the Epigraphic Evidences</i>)	313
Fatih Onur	
<i>New Inscriptions From Hadrianoi Pros Olympon (Mysia)</i> (<i>Hadrianoi Pros Olympon'dan (Mysia) Yeni Yazıtlar</i>)	331
N. Eda Akyürek Şahin	
<i>Nikomedeia'dan İki Entellektüel: Basilikos ve Kyrion'un Mezar Epigramları</i> (<i>Zwei gebildete Maenner aus Nikomedeia: Die Epigramme des</i> <i>Basilikos und des Kyrion</i>)	349
Ayşe Aydın	
<i>Antik Atlı Herosların Hristiyan Atlı Kahramanlara Dönüşümüne</i> <i>Bir Örnek: Tarsus Müzesi'ndeki Aziz Georgios Kabartması</i> (<i>Ein Beispiel für die reitende Heiligen von umgewandelte antike</i> <i>reitende Heros: Relief mit der Hl. Georg im Museum von Tarsos</i>)	371
Hatice Özyurt Özcan	
<i>Examples of Architectural Sculpture with Figurative and</i> <i>Floral Decoration of the Byzantine Period at Muğla, Bodrum and</i> <i>Milas Archaeological Museums</i> (<i>Muğla, Bodrum ve Milas Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans</i> <i>Dönemine Ait Figürlü ve Bitkisel Bezemeli Mimari Plastik Eserler</i>)	389

NEOLİTİK ÇAĞ'DA MANİSA YÖRESİ

Engin AKDENİZ*

ABSTRACT

Manisa Region in the Neolithic Age

Significant information has been obtained in recent years about the condition of waterfront regions of Western Anatolia in the Neolithic Age. The source of this information is the excavations carried out especially in Kemalpaşa-Ulucak, İzmir-Yeşilova, those in Aliğa-Ege Gübre and Torbalı-Dedecik (Heybelitepe). In addition, surface researches also reveal some information about this period.

This article aims to evaluate the data obtained from the surface researches, which are being conducted in the province of Manisa, with regard to the Neolithic Age. In the region where 115 finding sites from prehistoric and protohistoric periods were determined, the data on the Neolithic Age were found at 10 spots. The largest group of these data comprises the settlements located on mounds and hills. Only a few settlements on plain level or on hillsides were located. When the distribution of these settlements was examined, it was observed that the majority of centers were situated on the bottom land in the south and southwest of Akhisar. A significant part of these centers belonged to settlements founded on mounds and hills. The largest settlement covering an area of 7,5 hectares was a mound settlement, which is the Kızılçukur Mound near Sarıgöl. This mound is followed by the Moralılar Mound located near Akhisar and covering an area of 3 hectares.

Pottery pieces constitute the most important group of findings that give information about the period. When the artifacts produced generally from poorly refined clay were examined, sand, mica, quartz and stone particles were found inside the clay. Slipped, unslipped and burnished goods, and only a limited number of painted pieces were uncovered. Among the slipped pieces, the slip is used in the exterior or interior, but there are also pieces slipped both in the exterior and interior. The slip is generally dark colored. But some examples are red or yellow. The pieces were fired at a medium level. Only a few pieces were fired adequately. Vessel forms are limited and consist of jugs, pots and bowls. Every form has subgroups within itself. The fact that similar pieces were seen especially in İzmir, Burdur and Antalya regions indicates the route of interaction. Besides potteries, other findings belonging to this

---

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aytepe-Aydın-TR. E.posta: akdeniz113@hotmail.com

period include the stone tools uncovered especially in Moralılar and understood to be related to agriculture, and the chipped stone tools found mostly in Kızılcukur.

The biggest problem concerning the condition of the region in the Neolithic Age is the fact that all the detected sites belong to the last periods of the Neolithic Age. The excavations have not revealed any site yet that can be dated to earlier phases. Different theories may be introduced on the possible reasons for this condition, such as the deficiencies in research, alluvial filling, living in different environments, and migration. In order to understand the reason for such deficiency and to identify the cultural construct in the Neolithic Age, further excavations beyond surface researches are needed to be carried out at a finding site of first-degree significance like Kızılcukur or Moralılar. It is evident that such an excavation will provide supporting information about the condition of Manisa region as well as the waterfront regions of Western Anatolia in the Neolithic Age.

Keywords: Western Anatolia, Manisa, Neolithic Age, Pottery.

ÖZET

Batı Anadolu'nun özellikle kıyıya yakın kesimlerinin Neolitik Çağ'daki durumu hakkında son yıllarda önemli bilgiler edinilmektedir. Bu bilgilerin kaynağı başta Kemalpaşa-Ulucak olmak üzere, İzmir-Yeşilova ile daha sınırlı oranda Aliğa-Ege Gübre ve Torbalı-Dedecik (Heybelitepe) kazılarıdır. Ayrıca yüzey araştırmalarında bu dönemle ilgili bazı bilgiler edinmek mümkün olmaktadır.

Bu makalede Manisa ilinde devam eden yüzey araştırmalarının verilerinin Neolitik Çağ açısından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır. Prehistorik ve protohistorik dönemlere ait 115 buluntu merkezinin bulunduğu yörede Neolitik Çağ hakkındaki veriler 10 noktada saptanmıştır. Bunların en büyük grubunu höyük ve tepe üstü yerleşimleri oluşturmaktadır. Düz yerleşim ya da yamaç yerleşimlerine çok az rastlanmaktadır. Bu yerleşimlerin dağılımı incelendiğinde merkezlerin çoğunluğunun Akhisar'ın güney ve güneybatısındaki ovalık arazide olduğu görülmektedir. Bunların da önemli bir bölümü höyük ve tepe üstü yerleşimlerdir. En geniş alanı kaplayan yerleşim 7,5 hektarlık boyutlarındaki bir höyük yerleşimi olup Sarıgöl yakınlarındaki Kızılcukur Höyüğüdür. Kızılcukur'u 3 hektarlık alanıyla Akhisar yakınlarındaki Moralılar Höyüğü takip etmektedir.

Dönem hakkında bilgi veren en önemli buluntu grubunu çanak çömlek parçaları oluşturmaktadır. Genellikle iyi arındırılmamış kilden yapılmış olan parçalar kum, mika, kuvars ve taşçık içermektedir. Astarlı, astarsız, basit perdahlı mallarla çok daha sınırlı sayıda boyalı parçalar vardır. Astarlı parçalarda astar, dışta ya da içte olabileceği gibi, hem dışı hem de içi astarlı parçalar da vardır. Astar genellikle koyu renktir. Bazı örneklerde ise kırmızı ya da sarıdır. Fırınlama orta derecededir. Az sayıdaki parça yeterli derecede fırınlanmıştır. Kap formları sınırlı olup çömlek, çanak ve kaselerden oluşmaktadır. Her formun kendi içerisinde alt grupları vardır. Parçaların benzerlerinin özellikle İzmir, Burdur ve Antalya yöresinde görülmüş olması kültürel etkileşimin rotasını da göstermektedir. Çanak çömlek dışında bu döneme ait diğer buluntular özellikle Moralılar'da ele geçen ve tarımla ilgili olduğu anlaşılan taş aletler ile daha çok Kızılcukur'da ele geçen yontmataş aletlerdir.

Bölgenin Neolitik Çağ'daki durumu hakkındaki en büyük sorun, saptanan merkezlerin tamamının Neolitik Çağ'ın son dönemlerine ait olmasıdır. Daha erken evrelere tarihlenebilecek bir buluntu merkezi henüz saptanamamıştır. Bu duruma sebep olarak çok değişik teoriler ileri sürülebilir; araştırma eksikliği, alüvyal dolgu, farklı çevrelerde yaşam ve göç. Eksikliğin sebebinin ve bölgenin Neolitik Çağ'daki kültürel yapılanmasının daha iyi anlaşılabilmesi için Kızılcukur ya da Morahılar gibi birinci derecede önemli bir buluntu merkezinde yüzey araştırmalarının ötesinde kazılara ihtiyaç duyulmaktadır. Böylesine bir kazının Manisa yöresinin olduğu kadar Batı Anadolu'nun kıyıya yakın kesimlerinin Neolitik Çağ'daki durumu hakkında destekleyici bilgiler sunacağı açıktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Manisa, Neolitik Çağ, Seramik.

Batı Anadolu'da Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışı ile ilgili olarak bilgilerimiz özellikle son on yılda, önceki yıllarla karşılaştırılamayacak ölçüde artmıştır¹. Önceki bilgilerimiz büyük ölçüde Göller Bölgesi'nden yani Burdur ve Isparta çevresinden daha batıya uzanmazken, Batı Anadolu'da farklı yörelerde gerçekleştirilen bazı yüzey araştırmaları ile özellikle İzmir şehir merkezi ve yakın çevresinde sürdürülmekte olan kazılar, bölgenin tarihöncesi kültürel süreci içerisinde Neolitik Çağ'ın taşıdığı önemin öngörülerimizin çok ötesinde olduğunu göstermiştir². Ege Gübre ve Yeşilova kazıları Ege sahil şeridinde daha çok denizle bağlantılı toplumların, Ulucak Höyük kazıları ise Ege sahil şeridinin hemen doğusunda Belkahve geçidiyle ayrılan bir noktadan sonra iç kesimlerle olası bağlantının sağlandığı bir konumda özellikle ekonomik açıdan farklı³ yaşam modellerine sahip Neolitik toplumlarının daha önceden sanıldığı gibi Son Neolitik Çağ'da değil, öncesinde de İlk Neolitik Çağ'dan itibaren bölgede yaşadığını kanıtlamaktadır⁴. Torbalı Ovası kenarındaki Dedecik-Heybelitepe kazısı

¹ Bu makaledeki veriler, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) tarafından desteklenen "107K030 nolu" "Prehistorik ve protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi" başlıklı araştırma projesi ile projenin 1 Haziran 2010 tarihinde başarıyla tamamlanmasından sonra Akhisar Belediye Başkanlığı'nın destekleriyle devam edilen yüzey araştırması sonuçlarına dayanmaktadır. Bu vesileyle Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, DÖSİMM'e, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu (SOBAG) Başkanlığı'na, Manisa Müzesi'ne, Akhisar Belediyesi'ne ve yöre halkına teşekkür ederim.

² French 1965, 15 vd.; French 1969, 41 vd.; Voightlander 1983, 5 vd.; Meriç 1993, 143 vd.; Erkanal - Erkanal 1997, 109; Evren - İçten 1998, 117-118; Seeher 1990, 9; Lichter 2002, 161-164; Takaoğlu, 2004, 743 vd.; Caymaz 2006, 2; Derin 2006, 1 vd.; Lichter - Meriç 2007, 385; Günel 2010, 459.

³ Ulucak'ta ağırşak ve hasır izlerinin yanı sıra Vb tabakasında saptanan idol üzerindeki dokuma parçası Ulucak Höyük sakinlerinin dokumadaki seviyelerini göstermesi açısından önemlidir (Çilingiroğlu - Çilingiroğlu 2007, 368).

⁴ Derin 2006, 5,6.

ise Neolitik Çağ sonlarında gerek Anadolu gerekse Ege Adaları ve Kıta Yunanistan ile irtibat halinde bir yerleşimin varlığını belgelemiştir. Batı Anadolu Neolitiğinde şu an için çözüm bekleyen konu, bölgede ve yakın çevresinde çanak çömleksiz Neolitik Çağ'ın yaşanıp yaşanmadığıdır. Günümüzde bölgede kesin olarak İlk Neolitik Çağ öncesine, yani Neolitik Çağ'ın çanak çömleksiz evrelerine tarihlenebilecek herhangi bir buluntu merkezi saptanamamıştır⁵. Ancak bu noktada iyimser bir düşünceyle yola çıkarsak, yukarıda belirtildiği üzere daha 10 yıl öncesine kadar yörede Neolitik Çağ hakkındaki bilgilerimizin ne denli eksik olduğunu hatırladığımızda önümüzdeki süreçte yeni araştırma ve kazılarla bu boşlukla ilişkili verilerin sağlanabileceği mümkündür. Ayrıca Ulucak Höyük'de kazılan noktadan daha altta ana toprağa kadar kazılmayan 5 metrelik dolgunun var olduğu düşünüldüğünde⁶ daha alt tabakalarda çanak çömleksiz Neolitiğin varlığı, - bir iddia- dahi olsa ileri sürülebilir.

Batı Anadolu Neolitik Çağ kronoloji tablosundaki boşluk, eğer araştırmaların daha çok ovalık arazilerde yoğunlaşması, yüksek kesimlerin incelenmemesi, jeomorfolojik değişiklikler gibi sebeplerden kaynaklanan bir eksiklik değilse, akla hemen çanak çömleksiz Neolitik Çağ'da başka yörede yaşayan toplulukların yöreye göç ettiklerini savunan geleneksel yorumlar gelmektedir. Bu iddia Avrupa'da Neolitik yaşam biçiminin göç ile başladığını ileri süregelen kuramı anımsatır⁷. Buna göre, Güneydoğu Anadolu ile Irak ve Suriye'nin kuzey kesimlerinden ilkin Orta Anadolu'ya, devamında ise daha batıya doğru devam eden bir göç yaşanmıştır. Ancak, diğer bazı verilerin yanı sıra, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki yoğun çalışmalar ile Orta Anadolu'daki kazı sonuçlarının karşılaştırılmasıyla Orta Anadolu Neolitiği'nin Güneydoğu Anadolu menşeli olmadığının⁸ anlaşılmasının da katkılarıyla değişen bu geleneksel görüşe göre göçün devamında Balkan Yarımadası ve Avrupa'da Neolitik ögeler ortaya çıkmıştır⁹. Bu anlatıma göre göçte kullanılabilecek iki rotadan ilki Batı Anadolu'dan batıya, Girit de dahil olacak şekilde Ege Adaları üzerinden Kıta Yunanistan'a ve ardından kuzeye devam eden rota, diğeri ise

⁵ Lichter 2002, 166.

⁶ Çilingiroğlu - Çilingiroğlu 2007, 361.

⁷ Tangri 1989, 140, 141, 143, 144; Andel - Runnels 1995, 495-498; Bogucki 1996, 244; Whittle 1996, 39 vd.; Özdoğan -Gatsov 1998, 209-211, 222; Özdoğan 2005, 13-16; Reingruber 2005, 155; Sampson 2005, 131-139.

⁸ Özdoğan 1995, 278; Duru 2001, 83.

⁹ Çilingiroğlu - Çilingiroğlu 2007, 361-363, 368, 369; Özdoğan 2007a, 444-447.

İzmir Bölgesinden kuzeye, günümüzdeki Akhisar-Balıkesir civarından kuzeybatıya Trakya'ya devam eden rotadır¹⁰. Avrupa'ya tarım ve hayvancılığın Ortadoğu kökenli halklar tarafından aktarıldığı fikri genel olarak kabul edilmekle birlikte günümüzde bu düşünce yerini daha karışık ve birden fazla sebepten kaynaklanan açıklamalara, göç teorisi yerini ticari ve belki de devamındaki kültürel etkileşimlere bırakmıştır. Bunun bir sebebi de, aralarında Neolitik Çağ öncesinden itibaren buluntu veren merkezlerin de yer aldığı Yunan Makedonyası'ndaki Nea Nikomedia'da, Kıta Yunanistan'da Theselya'daki Theopetra Mağarası'nda, Argissa Magoula'da, Soufli Magoula'da, Akhilleion'da, Gediki'de, Sesklo'da, Epirus'daki Boila kaya sığınağında, Euboia'daki Agia Triadha mağarasında, Attika'daki Nea Makri'de, Argolis'deki Frankhthi Mağarasında, Koukou'da, Lerna'da, Korinth'deki Nemea'da, Ege Adalarından Girit'deki Knossos'da, Kuzey Sporadlardan Youra'daki Kyklops mağarasında, Agios Petros'da, Kykladlar'dan Kythnos'daki Maroula'da, Saliagos'da, Doğu Ege Adaları'ndan Khios (Sakız) Aghio Gala'da ve Emporio'da tamamlanan ya da devam etmekte olan arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilerin farklı açılardan değerlendirilmesidir¹¹. Günümüzde Yunanistan

¹⁰ Renfrew 1989, 168; Bogucki 1996, 244. Renfrew, göçebe çiftçilerin ufak teknelerle Ege Denizi'ni geçtiklerini düşünmektedir. Aslında, özellikle Bogucki'nin de vurguladığı gibi Ege Denizi'nin güneyinde birbirine yakın çok sayıda ada ve adacık bu tür göçlerde büyük avantaj sağlayabilir. Ayrıca söz konusu dönemlerden daha öncesinden başlamak üzere deniz seviyesinin, buna bağlantılı olarak eski kıyı çizgisinin, adaların yükseklik ve büyüklüklerinin, dolayısıyla hem birbirleri hem de Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan ile olan uzaklıklarının değişik evrelerdeki belirgin sapsmalarla birlikte günümüzden çok farklı olması belki de bu teorinin en büyük dayanak noktasını oluşturmuştur. Diğer merkezlerde bulunan Melos ya da Giali obsidyenin yanı sıra Frankhthi Mağarası'nın erken dönem tabakalarında bulunan, kesin olarak Melos kökenli obsidyenin buraya ulaştırılmasında da benzer deniz taşımacılığı yöntemleri kullanılmış olmalıdır. Whittle 1996, 22-23, 40,41; Cherry 1981, 45-48.

Ancak zorunlu bir deniz ticaretinin sonucunda Melos kökenli obsidyenin ithal edilebileceği Batı Anadolu'daki buluntu merkezleri olan Hacılar, Altunkum Plajı, Aphrodisias ve Moralılar için Lichter 2002, 164, dipnot 9; Renfrew ve diğerleri 1965, Tab.I.no:137-138. Son zamanlarda incelenen ve obsiyen buluntuları üzerine analiz çalışmalarının yapılma fırsatı bulunan Torbalı Ovası'ndaki Dedecik-Heybelitepe yerleşiminde de Melos kökenli (Adamas ve Demenegaki bölgeleri menşeli) obsidyenin kesin olarak varlığının arkeometrik yöntemlerle belgelenmesi Neolitik Çağ sonlarına tarihlendirilse de erken deniz ticaretinin varlığının bir göstergesidir (Lichter-Meriç 2007, 386). Benzer bir durum Menemen yakınlarındaki Araptepe için de geçerlidir (Bostancı 2008, 167). Daha sonraki dönemlerde Melos'dan ithal obsiyen için Çukuriçi Höyüğü Koder-Ladstatter 2010, 322.

¹¹ Furness 1956, 194, 208; Evans - Renfrew 1968, 89; Renfrew - Evans 1968, 262-271; Hood 1981, 11-16, 75, 84-85, 96-97; Whittle 1996, 21-23, 49-59; Efstratiou 2005, 143-151; Reingruber 2005, 155-171; Thissen 2005, 33-37; Lichter 2005, 64; Sampson 2005, 131; Alram - Stern 2005, 184-191; Mavridis - Tankosic 2009, 48-56.

sınırları içerisinde yer alan bu merkezlere ülkemizin Ege Denizi'ndeki başlıca iki adasından büyüğü olan, bulunduğu coğrafya dolayısıyla özel bir öneme sahip olan Gökçeada'da son zamanlarda araştırılmaya başlanan, Uğurlu'yu¹² da ilave etmek gerekmektedir¹³.

Neolitik Çağ'da Orta Anadolu'nun güney kesimleriyle Göller Bölgesi'nin, Ege Bölgesi ve Marmara Bölgesi'yle etkileşim halinde oldukları ortaya çıkmıştır. Eski bilgilerimizin aksine bu yörelerde Güneydoğu Anadolu'dan bağımsız gelişen Neolitikleşme kendi içerisinde dönemsel ve kültürel alt gruplara da sahiptir. Örneğin Ege Bölgesi'nde İçbatı Ege ile sahil kesimi ve kıyıya yakın Ege Adalarından oluşan iki ana alt grup vardır. Bunları materyal buluntulara dayanarak Neolitik içerisinde kronolojik ayırma da tabi tutabiliriz. Bu geniş coğrafyadaki etkileşimin devamında pek çok birikimin M.Ö. yaklaşık 7000 yıllarında Güneydoğu Avrupa'ya doğru aktarıldığı sanılmaktadır¹⁴. Bu etkileşimin materyal buluntuların yanı sıra, sosyoekonomik modeli de şekillendirdiği, tarım ve hayvancılığı yaydığı kuşkusuzdur. Ayrıca, özellikle Akdeniz Bölgesi'nin kuzeybatı kesimlerinin Batı Anadolu'nun Neolitikleşmesinde özel bir yeri olabilir¹⁵. Antalya Körfezi'nin kuzeyindeki bazı Paleolitik ve Epipaleolitik merkezlerden kuzeye hareket eden, uygun çevresel avantajlardan dolayı Göller Bölgesi'nde gelişmiş bir Neolitik uygarlık meydana getiren halkların, bir şekilde çok daha batı ve kuzey kesimlere Neolitik kültürün aktarılmasında payları olmalıdır.

İzmir yöresinde kazısı yapılmakta olan merkezlerden elde edilen veriler, Ege Neolitik kültürlerinin kendileri arasındaki etkileşimlere ilaveten, yukarıda belirtildiği üzere Göller Bölgesi ve Marmara Bölgesi dışında belki daha uzak yörelerle bile etkileşim halinde olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle Ulucak'ın IV. ve V. tabaka verilerinin hem Göller Bölgesi'ndeki Hacılar, Kuruçay, Höyücek ve Bademağacı'nda (Kızılkaya), hem de İstanbul Fikirtepe, Bursa Ilıpınar'da ele geçenlerle, hatta Balkan Yarımadası'ndakilerle olan önemli benzerlikleri, Ege Gübre

¹² Erdoğu 2005, 96-98.

¹³ Uğurlu'nun coğrafi öneminin anlaşılması için güzel bir örnek Sampson 2005, Fig. 8'deki haritadır. Bu haritada, Ege'de Holosen başları için önerilen olası deniz rotalarından kuzeydeki, Gelibolu Yarımadası üzerinden Gökçeada'ya oradan Lemnos'a (Limni), daha sonra ise kuzey Sporadlar'daki Youra üzerinden Euböia'ya (Eğriboz) devam etmektedir.

¹⁴ Çilingiroğlu - Çilingiroğlu 2007, 363; Özdoğan 2007b, 401-403.

¹⁵ Umurtak 1999, 47; Duru 2001, 83.

Höyüğü buluntularının bir taraftan İstanbul Fikirtepe, Edirne Hoca Çeşme, diğer taraftan Hacılar hatta Kıbrıs ile olan benzerlikleri, Yeşilova Höyüğü buluntularının da Göller Bölgesi'ndeki Höyücek, Kuruçay, Bademağacı (Kızılkaya) buluntuları ile benzerliği üzerinde dikkatle durulması gereken konulardır¹⁶. Birbirinden farklı yönlerdeki bölgelerle İzmir ve çevresinin buluntu benzerliği Neolitik Çağ'da daha önceki düşüncelerin çok ötesindeki ticari ve/veya kültürel etkileşimlerle açıklanabilir.

Ege Bölgesi'nde bırakılan ya da halen devam etmekte olan Neolitik Çağ kazılarının İzmir çevresinde yoğunlaşması bölgenin diğer kesimlerinin eski ve yeni yüzey araştırmalarına dayanarak anlaşılmaya çalışılmasını zorunlu kılmaktadır. Benzer durum İzmir'in hemen bitişiğindeki Manisa için de söz konusudur. Ege Bölgesi'nde hem kuzey-güney hem de kısmen doğu-batı rotasında önemli bir konumda yer alan Manisa İlinin bulunduğu alan, tarihin farklı dönemlerinde olduğu gibi Neolitik Çağ hakkında bilgi edinilebilecek özel bir arazidir.

Manisa ve çevresinin Neolitik Çağ'daki durumu hakkında yapılmış en önemli çalışma hiç şüphesiz D.H.French'e aittir. French 1959-1960 yıllarında Balıkesir ve Manisa/Akhisar yöresinde yüzey araştırmaları yapmıştır. 1965 ve 1969 yılında yayınlanan bu çalışmalar sonucunda bölgede çok sayıda tarihöncesi buluntu merkezi tespit edilmiştir¹⁷. Bunlar arasında Manisa yöresinde yer alıp Neolitik Çağ'a tarihlenen buluntu verenler Kayışlar, Moralılar, Arpalı II, Nuriye, Alibeyli ve Avlutepedir¹⁸. French'in ardından uzun süre bölgenin sadece Neolitik Çağı'na değil prehistoryasına ilişkin herhangi bir çalışma yapılmamıştır. 1980'li yıllarda R.Meriç tarafından gerek Alaşehir Gavurtepe'de yapılan kazılar gerekse İzmir ile konumuz olan Manisa ilinde yürütülen yüzey araştırmalarında yörenin prehistoryasıyla ilişkili bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bunlar arasında Neolitik Çağ buluntularının ele geçtiği bazı merkezler de vardır¹⁹.

1994-1995 yıllarında R.Dinç'in özellikle Kumçayı (Hyllos), Bakırçay (Kaikos) ile Gördük Çayı'nın (Lykos) suladığı Akhisar çevresindeki araştırmaları sırasında Kulaksızlar atölyesine önem verilmiş ve bu mermer-taş

¹⁶ Abay 2005, 78-79; Çilingiroğlu - Çilingiroğlu 2007, 368-369; Sağlamtimur 2007, 376; Derin 2005, 90-93; Derin 2007, 382-383; Derin 2008, 221-224; Derin ve diğerleri 2009, 15.

¹⁷ French 1965, 15-24; French 1969, 41-91.

¹⁸ French 1969, 50, 51, 54, 58; Roosevelt 2003, Figure 3.2.

¹⁹ Meriç 1993, 145, Fig. 1.2; Roosevelt 2003, 666, Roosevelt 2009, 235, 359.

idol-figürin-kap atölyesinde ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır²⁰. Bu çalışmalar sırasında çevrede sürdürülen yüzey araştırmalarında daha önce French tarafından saptanan Moralılar Höyüğü incelenmiştir. Dinç'in ardından T.Takaoğlu söz konusu arazide Kulaksızlar atölyesindeki kapsamlı çalışmaları dışında Neolitik buluntu merkezi Moralılar üzerine de incelemelerde bulunmuştur²¹. C.Roosevelt'in 2000 yılından itibaren merkezi Lydia bölgesi başta olmak üzere sürdürdüğü yüzey araştırmaları ve yayınları, yörenin geç dönemlerinin yanı sıra erken dönemleri hakkında da bilgi vermektedir²².

Yerleşimlerin Dağılımı

Bölgede ekibimizin 2007 yılından itibaren gerçekleştirmekte olduğu yüzey araştırmaları sonucunda, Manisa ilinin kapladığı geniş coğrafyada daha önceden saptanan merkezlerle birlikte toplam 115 buluntu merkezi tespit edilmiştir (fig. 1). Bu merkezlerden 10 tanesinde Neolitik Çağ'a ait buluntulara rastlanmıştır (fig. 2, 3, 4)²³. Bu rakam Manisa ilinin kapladığı geniş coğrafya ve toplam buluntu merkezine kıyasladığımızda düşük bir sayı olarak görünse de elde edilen bilgiler bölgenin Neolitik Çağı hakkında bazı belirsizlikleri kısmen de olsa ortadan kaldıracak boyuttadır. Bu sayıya Kayışlar²⁴, Arpalı II²⁵,

²⁰ Dinç 1996, 11-41; Dinç 1997, 255-282.

²¹ Takaoğlu 2004, 743-751.

²² Roosevelt 2003, 90-93; Roosevelt 2009, 1 vd.

²³ Akdeniz 2009a, 255.

²⁴ French 1965, 18; French 1969, 47; Roosevelt 2009, 358; Akdeniz 2009a, 257. Höyük, Kayışlar köyünün 1 km. kuzeyinde, yerel adı Çayırklar Mevkii'dir. 1959 yılında French tarafından "Kayışlar" adıyla tespit edilen ve 80x50 m. boyutlarında, 3-4 m. yüksekliğinde olduğu bildirilen tepe günümüzde tamamen düzlenmiştir. Kayışlar, diğer dönemlerin yanı sıra, ancak özellikle Son Neolitik ve İlk Kalkolitik Çağ seramiğiyle tanınan bir merkez olmasına karşın düzlenen arazide yaptığımız incelemelerde söz konusu dönemlere ait parçaları bulmak mümkün olmamıştır.

²⁵ French 1969, 51-52; Roosevelt 2009, 357; Akdeniz 2009a, 259. Höyük, Saruhanlı İlçesi'nin doğusunda, Burhaniye (Lütüye) (Arpalı) Köyü'nün yaklaşık 2 km. güneyinde, "Çilligeçit mevkiinin" 200 m. güneydoğusundadır. Günümüzde faal durumdaki bir çırçır fabrikasının hemen güneyindedir. French'in araştırdığı dönemde birbirinin devamı iki tepedir. French bunlardan kuzeydeki 1 m. yüksekliğinde, 50 m. çapında, güneydeki ise 3 m. yüksekliğinde, 80 m. çapında olduğunu bildirmektedir. Güneydeki günümüzdeki seviyesi de 3 m. olmasına karşın yoğun bir şekilde tahrip edilmiş ve yayvanlaştırılmıştır. French, Son Neolitik (yayınlanmamış), Son Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı'na ait seramik parçalarının yerleşim üzerinde ele geçtiğini bildirmektedir. Yaptığımız incelemelerde ise sadece İlk Tunç Çağı'na tarihlenebilecek sınırlı sayıda buluntu toplanabilmiştir.

Alibeyli²⁶, Avlutepe²⁷ ile Mersinli, Yuvacalı ve Maltepe (Killik)²⁸ dahil edilmemiştir. Çünkü French'in yüzey araştırmaları sırasında saptanan Kayışlar'ın yer aldığı arazi düzlenmiş olmasına karşın yaşlı yöre halkının yardımlarıyla ekibimiz tarafından yeri tespit edilip incelenmişse de Neolitik Çağ'a tarihlenebilecek herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Arpalı II'de yaptığımız incelemelerde ise höyük üzerinden sadece İlk Tunç Çağı'na ait sınırlı sayıda buluntu toplanabilmiştir. French'in yayınlarında²⁹ Neolitik Çağ'a tarihlendirilebilecek tek bir seramik parçasından bahsedilmesine karşın Takaoğlu'nun makalesiyle³⁰, Meriç'in makalesindeki haritada³¹ ve Roosevelt'in çalışmasında³² Alibeyli Höyüğü'nden Neolitik yerleşimler arasında söz edilmektedir. Ancak burada yaptığımız araştırmalarda Son Neolitik Çağ ya da İlk Kalkolitik Çağ'a ait olabilecek kuşkulu bir parça dışında bu döneme ait buluntuya rastlanmamıştır³³. French'in yayınlarında kuşkulu erken boyalı bir parçanın anlatıldığı Avlutepe'de yaptığımız çalışmalarda Neolitik Çağ'a ait hiçbir buluntu tespit edilememiştir³⁴. Meriç'in yüzey araştırmaları sırasında incelediği Neolitik merkezlerden Salihli ve Alaşehir ilçeleri sınırları içindeki Mersinli, Yuvacalı ve Killik'in ise -tüm çabalarımıza rağmen- prehistorik yerleşimlerini bulmak mümkün olmamıştır³⁵.

Manisa yöresindeki Neolitik buluntu merkezleri büyük oranda Gediz (Hermos/Hermus) çevresinde ya da Gediz'e su sağlayan farklı boyutlardaki

²⁶ French 1965, 21, Fig. 3:1; French 1969,51; Akdeniz 2009a, 260. Höyük, Halitpaşa Beldesi'nin 6 km. kuzeybatısında Alibeyli'nin 3 km. kuzeybatısında yöre halkı tarafından Tepecik adıyla anılan kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan 0,6 hektarlık bir araziye kaplayan 6 m. yüksekliğinde bir yerleşimdir. French tarafından Neolitik Çağ mallarının bulunduğu bildirilmekle beraber höyük üzerinde yapılan incelemelerde Son Kalkolitik Çağ öncesine ait parça saptamak mümkün olmamıştır. Höyük üzerinde ayrıca İlk, Orta ve Son Tunç Çağı'na ait buluntular vardır.

²⁷ French 1969, 52, Fig. 8:1; Roosevelt 2003, 356; Akdeniz 2009a, 260. Eğriköy Ovası'nda, Gülbahçe'nin 1 km. güneybatısındadır. French tarafından Çerkeztevfikiye adıyla anılsa da yerel adı Avlutepe'dir. 2 m. yüksekliğinde ve 10x50 m. boyutlarındadır. French tarafından da kuşkulu olduğu bildirilen bir parça boyalı seramik bulunmuştur. Ayrıca İlk, Orta ve Son Tunç Çağı buluntuları ele geçmiştir.

²⁸ Meriç 1993, 145, Fig. 1,2; Roosevelt 2003, 666; Roosevelt 2009, 235, 359.

²⁹ French 1965, 20, 21, Fig.3:1; French 1969: 51.

³⁰ Takaoğlu 2004, 743, Fig.1

³¹ Meriç 1993, Fig. 1.

³² Roosevelt 2003, 356,360.

³³ Akdeniz 2009b, 90.

³⁴ French 1969, 52, Fig. 8:1.

³⁵ Meriç 1993, 145, Fig. 1,2; Roosevelt 2003, 356, 360.

diğer akarsuların çevresinde kümelenmektedir. Bu merkezleri dört başlık altında toplayabiliriz;

- a) Höyük yerleşimleri (Akhisar Höyük, Refik Arslan Höyüğü, Moralılar, Kızılçukur)
- b) Düz yerleşimler (Kulaksızlar'ın atölye sahası olarak kullanım öncesi)
- c) Yamaç yerleşimleri (Su Deliği Tepe)
- d) Tepe üstü yerleşimler (Nuriye, Koldere, Naim Tepe, Taklan Tepe).

Oransal açıdan bakıldığında höyükler %40, tepe üstü yerleşimler %40, yamaç yerleşimleri %10, düz yerleşimler (ya da bir başka ifadeyle Kulaksızlar'ın atölye amaçlı kullanımdan önceki dönemi) ise yine %10'luk bir orana sahiptir. Höyüklerin %75'i Akhisar, %25'i Saruhanlı, tepe üstü yerleşimleri %50'si Saruhanlı, %25'i Kırkağaç, %25'i Alaşehir, yamaç ve düz yerleşimlerin (ya da bir başka ifadeyle Kulaksızlar'ın atölye amaçlı kullanımdan önceki yerleşim) ise tamamı Akhisar sınırları içerisinde.

Bölgede Neolitik Çağ buluntusu veren höyük tipi dört yerleşim tespit edilmiştir. Kızılçukur dışında diğer üç höyüğün tamamı Akhisar Ovası'nın güneyindeki verimli topraklarda yer almaktadır. Bunlardan Akhisar Höyüğü, Akhisar ilçe merkezinin 4 km. güney-güneybatısında, 150x100 m. boyutlarında, 3 m. yüksekliğinde yayvan bir höyüktür. 1959 yılında D. French tarafından tespit edilmiştir³⁶. Neolitik Çağ'ın son dönemleri dışına İlk, Orta ve Son Tunç Çağlarına ait buluntular içermektedir.

Akhisar'ın güney kesimlerindeki ovalık arazide yer alan bir başka höyük Refik Arslan Höyüğüdür³⁷. Akselendi Beldesi'nin 1,2 km. kuzeydoğusundaki höyük tarla yapmak amacıyla tamamen düzlenmiştir³⁸. Arazi tesviye edildiği için kesin olarak kapladığı alanı belirlemek mümkün değildir. İlk defa ekibimiz tarafından tespit edilmiştir. Sınırlı miktarda Son Neolitik dönem seramikleri dışında kuvvetli İlk Tunç Çağı yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır.

³⁶ French 1969, 47; Akdeniz 2009a, 256.

³⁷ Akdeniz 2009a, 258.

³⁸ İlk defa tarafımızdan tespit edilen ve herhangi bir ismi olmayan höyüğe çalışmalarımızda sürekli desteğini gördüğümüz eski Manisa Valisi Sayın Refik Arslan Öztürk'ün adı verilmiştir. Kendisine bu vesileyle tekrar teşekkür ederiz.

Yörede bilinen en önemli Neolitik yerleşim Moralılar Höyüğüdür (fig. 5). Akhisar'ın 11,5 km. güneyindedir. İlk defa D.French tarafından saptanmıştır³⁹. Yaklaşık 3 hektarlık bir alanı kaplayan basık-yayvan bir tepedir⁴⁰. Yükseklik ova seviyesinde yer yer 3-4 m.'ye kadar çıkmaktadır. Yoğun tarımsal faaliyetler sebebiyle tahribat devam etmektedir. Bölgenin hem Son Neolitik hem de İlk Kalkolitik Çağı'na dair buluntular veren önemli bir yerleşimdir. Ancak Moralılar Höyüğü'nün üst tabakalarının yöredeki havaalanı yapımı sırasında dolgu malzemesi olarak kullanılmak üzere götürüldüğü unutulmamalıdır. Bu durum üst tabakaların tahrip olmasına yol açmış olabileceği gibi aslında daha alttaki tabakalarının da yoğun şekilde açığa çıkmasının sebebi olabilir.

Manisa yöresinde Neolitik Çağ buluntusu veren höyük yerleşimleri arasında en güneydoğuda yer alan Sarıgöl İlçesi'nin 16 km. güneybatısındaki Kızılçukur Höyüğüdür (fig. 6). Buldan'a ve dolayısıyla daha güneydoğu kesimlere, Gediz Vadisi'nden Büyük Menderes Vadisi'ne ulaşmayı sağlayan doğal güzergah yakınlarındaki höyük yaklaşık 300x250 m. boyutlarında ve 7 m. yüksekliğindedir. Höyüğün güney kısmının tarımsal faaliyetler sonucunda seviyesi iyice azalmış bu kısımdan toprak çekilmesiyle daha erken tabakalar açığa çıkmıştır. İlk defa ekibimiz tarafından tespit edilen höyüğün köylülerce tarımsal faaliyetler sonucunda kazılan bu kısmında Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ'a ait buluntular ele geçmiştir. Özellikle höyüğün doğu kısımlarının tarımsal faaliyetler sonucu tesviyesiyle yapı malzemesi olabilecek nitelikte çok sayıda taş açığa çıkmıştır. Tahribatın daha az görüldüğü kesimlerde ise Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı malzemesi vardır.

Henüz bölgede Kulaksızlar dışında kesin olarak düz yerleşim kapsamında değerlendirilebilecek, Neolitik Çağ buluntu merkezi tespit edilmemiştir. Bunun en büyük sebebi araştırma eksikliğinden ziyade yöredeki yoğun alüvyal dolgu birikimi olabilir. Bilindiği üzere düz ya da höyük şeklindeki Neolitik iskanlar, dönemin gerektirdiği sosyo-ekonomik düzen dolayısıyla çoğunlukla göl ve akarsuların eski kıyılarına kurulmakta, bu sayede tarım, balıkçılık ve hayvancılığı gerçekleştirmekte, ilaveten uygun koşullarda avcılık ve toplayıcılığa da devam etmekteydiler. Yerleştikleri zamanki ova seviyesi zaman içerisinde gerek yamaç erozyonu, gerekse akarsuların

³⁹ Meriç 1993, 146; Roosevelt 2009, 358; Takaoğlu 2005, 11.

⁴⁰ Takaoğlu 2004, 743-751.

getirdiği alüvyonlar sebebiyle kısmen ya da tamamen toprak altında kalmıştır. Bu sebeple, söz konusu yerleşimleri bir yüzey araştırması esnasında tespit edebilmek çok zordur. Benzer durumun yaşandığı höyük tarzındaki yerleşimlere Batı Anadolu'nun kıyıya yakın kesimlerinde saptanma biçimiyle de en ilginç örnek İzmir kent merkezindeki Yeşilova Höyüğüdür⁴¹.

Neolitik Çağa tarihlendirilebilecek buluntu veren dört höyük yerleşiminin yer aldığı Akhisar Ovası'nda bu döneme ait tespit edilen tek düz yerleşim Kulaksızlardır⁴². Manisa'ya bağlı Akhisar İlçesi'nin 16 km. güneydoğusunda yer alan Kulaksızlar köyünün yaklaşık 1 ila 1,2 km. güney batısındadır. Kulaksızlar aslında sonraki dönemlerde mermer-taş idol-figürin-kap atölyesi olması dolayısıyla ön plana çıkan bir buluntu merkezidir.

Kulaksızlar'da 1994-1995 yıllarında R.Dinç'in⁴³, 1999 yılında da T.Takaoğlu'nun çalışmalarının ardından⁴⁴, 2007 yılından itibaren ekibimizce yeni çalışmalar gerçekleştirilmiştir⁴⁵. Bu çalışmalar sonucunda merkezde başta Kilya tipi olmak üzere çeşitli form ve boyutlarda figürin, idol, taş ve mermer kap üretildiği anlaşılmıştır. Gerek mermer ve taş kapların, gerekse figürinlerin taslak aşamasından ürün haline kadar olan tüm aşamalarının ve üretimde kullanılan aletlerin Kulaksızlar'da tespit edilmesi bir atölye olduğunu ispatlamaktadır⁴⁶. Hammadde kaynağı ise köyün yaklaşık 5 km. kuzeydoğu kesimlerindeki Harmandalı mermer yataklarıdır. Bu arazi Geç Antik Çağa kadar Thyateira antik kentinin de mermer ihtiyacını karşılayan mermer yataklarına sahiptir⁴⁷. Günümüzde de işletilen bu ocağın Osmanlı İmparatorluğu döneminde en azından 1890-1908 arasında ruhsatlandırıldığına dair bilgi vardır⁴⁸. Dolayısıyla, prehistorik çağlarda, Kulaksızlar atölyesinin bulunduğu alan bilinçli olarak seçilmiş ve hammadde kaynağına yakın olan, bu etekten ovaya geçiş aşamasındaki arazide üretim yapılmıştır. Üretim esnasında gerekli olan suyun, günümüzde kuruyan ancak arazide görülebilen eski dere yatağından alındığı düşünülebilir.

⁴¹ Derin 2006, 6.

⁴² Akdeniz 2009a, 262.

⁴³ Dinç 1996, 11-12; Dinç 1997, 255-257.

⁴⁴ Takaoğlu 2001, 157 vd.; Takaoğlu 2002, 71 vd.; Takaoğlu 2005, 1 vd.

⁴⁵ Akdeniz 2010a, 65 vd.

⁴⁶ Dinç 1996, 12 vd.; Dinç 1997, 257-263; Takaoğlu 2005, 14 vd.

⁴⁷ Dinç 1997, 265.

⁴⁸ Gökmen 2008, 3.

Ekibimizin 2007 yılından itibaren Kulaksızlar ve çevresinde yaptığı son incelemelerde ise yüzeyde, önceki araştırmacılar tarafından saptananlara benzer parçalara ilaveten Neolitik Çağ'ın son evreleriyle Kalkolitik Çağ'a ve sonraki dönemlere ait seramik parçaları bulunmuştur. Ancak yüzeyde görülen seramik parçaları, mermer ve taş eserlere oranla son derece azdır. Buna karşın ele geçen buluntulara dayanarak, Kalkolitik Çağ'da bir atölye olarak kullanılan Kulaksızlar arazisinin Neolitik Çağ'ın son evrelerinde en azından yerleşim yeri olarak seçildiği söylenebilir. Neolitik Çağ'da atölyenin kullanımına dair hiçbir bilgi yoktur.

Manisa yöresinde Neolitik Çağ yamaç yerleşimleri arasında saptanan tek merkez, ilk defa ekibimiz tarafından tespit edilen Su Deliği Tepedir. Akhisar'ın kuzeyinde, Akhisar Ovası'na dahil edilemeyecek bir noktada, Antik Chilara kentinin (Gördük Kalesi) 350 m. doğusunda yer alması, yerleşimdeki devamlılık açısından önemlidir. Yerleşimin bulunduğu çevrede verimli tarım arazileri vardır. Hemen yakınından Gördes Çayı geçmektedir. Akhisar-Sındırgı-Balıkesir karayolu yapımı esnasında yerleşimin yer aldığı yamacın doğu kısmının bir bölümü düzlenmiştir. Seramik buluntuları yamaçta oldukça geniş bir alana yayılmış olmasına karşın asıl yerleşimin yaklaşık 180x150 m. boyutlarında olduğu sanılmaktadır. Neolitik Çağ'ın geç dönemleri dışında sonraki dönemlere ait parçalar da vardır.

Neolitik Çağ buluntusu veren tepe üstü yerleşimler Nuriye, Koldere, Naim Tepe ve Taklan Tepedir. Bunlardan Nuriye, Saruhanlı İlçesi'nin kuzeydoğusunda, Nuriye Köyü'nün 3 km güneydoğusundadır⁴⁹. French tarafından 1959'da tespit edilmiştir⁵⁰. Tepe üstü yerleşimi olmasına karşın bazı yayınlarda höyük şeklinde adlandırılmıştır. Kireçtaşı oluşumlu tepenin etrafı tamamen sulak arazidir. Günümüzde İzmir'in içme suyu ihtiyacını karşılayan, İZSU'ya ait su depoları ve su pompaları vardır. Nuriye, Neolitik Çağ'ın son evreleri dışında sonraki bazı dönemlerin buluntularına sahiptir.

Saruhanlı İlçesi yakınlarındaki Koldere ilk defa çalışmalarımız sırasında saptanan tepe üstü yerleşimlerindedir (fig. 7). Manisa Müzesi envanterine kayıtlı bir grup prehistorik eserin kesin geliş yerinin tespiti amacıyla Saruhanlı İlçesi'nin 13 km. güneydoğusundaki Koldere Kasabası'na gidildiğinde kasabanın 250-300 m. güneydoğusunda, Yel Değirmeni Tepesi'nin güney kısmında tespit edilmiştir. Yerleşim yaklaşık 300x200 m.'lik geniş

⁴⁹ Akdeniz 2009a, 262.

⁵⁰ French 1969, 54; Roosevelt 2009, 357.

bir araziye yayılmıştır. Gelişmiş bir yontmataş işleme endüstrisinin varlığı göze çarpmaktadır.

Naim Tepe ise, Kırkağaç'ın 8 km. kuzeydoğusunda, Hoca Musa Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda yer almaktadır⁵¹. İlk defa ekibimiz tarafından saptanan bu yerleşim, 60x80 m. boyutlarındadır. Yüzeyinde Neolitik Çağ'ın geç evreleri dışında Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen buluntular ele geçmiştir.

Bir başka tepe üstü yerleşimi olan Taklantepe (fig. 8), Manisa'nın güneydoğusunda, Alaşehir İlçesine bağlı Gümüüşçay köyünün 3 km. kuzeydoğusunda, 130 x 80 m. boyutlarındadır⁵². Tıpkı Koldere ve Naim Tepe gibi, ekibimiz tarafından ilk defa tespit edilmiştir. Neolitik Çağ'dan itibaren yerleşime sahne olmuştur. Yüzeyde Son Neolitik Çağ'a ait boyalı bir parçanın (fig.10 ve 20) yanı sıra Son Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı buluntularına da rastlanmaktadır.

Manisa yöresinde Neolitik Çağ buluntusu saptanan höyük yerleşimlerinin boyutları 1,5 ila 7,5 hektar arasında değişmektedir. Bu höyükler içerisinde en büyük yerleşim 7,5 hektarlık boyutlarıyla Sarıgöl yakınlarındaki Kızılçukurdur. Kızılçukur Höyüğü'nün kapladığı arazinin büyüklüğüne karşın yerleşim üzerinde daha geç dönemler de saptandığından asıl Neolitik Çağ yerleşiminin boyutlarını kesin olarak saptamak mümkün değildir. Kızılçukur Höyüğü'nün ardından bölgedeki büyük boyutlu Neolitik Çağ yerleşimi, 3 hektarlık bir alana yayılmış olan Moralılar Höyüğü'dür. Akhisar yakınlarındaki höyük, Manisa ve çevresinde şimdiye kadar saptanmış en yoğun buluntuya sahip Neolitik Çağ yerleşimidir. Neolitik Çağ dışında yerleşim üzerinde daha geç dönemlere ait buluntu miktarı oldukça azdır. Bu durum dikkate alındığında höyüğün bölgedeki Neolitik Çağ kültürel oluşumunun başlangıç noktası olarak nitelendirilebilecek merkezi bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Moralılar Höyüğü'nün çevresinde varlığı bilinen ancak yakın zamanlarda kurumuş durumdaki bataklık arazinin eski dönemlerde göl olması, Kızılçukur Höyüğü'nün ise hemen güneyinden Boyatlı Deresi'nin geçmesi Neolitik Çağ'da yerleşim yeri seçiminde su kaynaklarına yakınlığın önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Neolitik Çağ'da bölgede saptanan diğer höyükler ise Akhisar yakınlarında yer almaktadır. Bu yerleşimler 1,8 hektarlık bir alana yayılmış olan Refik

⁵¹ Akdeniz 2010b, 159.

⁵² Akdeniz 2009a, 262.

Aslan ve 1,5 hektarlık bir araziye yayılmış Akhisar Höyüktür. Neolitik Çağ buluntusu saptanan höyüklerin büyük kısmının Akhisar ve çevresinde özellikle ovada yer alması dikkat çekicidir.

Neolitik Çağ'da höyük tipi yerleşimlerle aynı sayıda tepe üstü yerleşim bulunmaktadır. Bu tepe üstü yerleşimlerin boyutları ortalama 0,50 hektar ile 6 hektar arasında değişmektedir. En büyük tepe üstü yerleşim, Saruhanlı yakınlarında, 6 hektarlık alana sahip Kolderedir. Alaşehir yakınlarındaki Taklantepe, Kırkağaç yakınlarındaki Naim Tepe ve Saruhanlı yakınlarındaki Nuriye yerleşimleri yaklaşık 0,50 ile 0,65 hektar arası değişen boyutlarıyla Neolitik Çağ tepe üstü yerleşimlerinin Koldere dışında, boyut olarak birbirine yakın olduğunu göstermektedir.

Neolitik Çağ'da bölgede saptanan tek yamaç yerleşimi Akhisar yakınlarındaki Su Deliği Tepe'dir. Su Deliği Tepe, 2,5 hektarlık bir alanı kaplayan oldukça geniş bir araziye yayılmış bir yerleşimdir. Hemen yakınından geçen ve sıklıkla yatak değiştirdiği anlaşılan Gördes Çayı, yerleşim yerinin seçiminde önemli bir sebep olmalıdır.

Buluntu Topluluklarının Tanımı

Manisa yöresinde, Neolitik Çağa ait oldukları saptanabilen en önemli buluntu grubunu seramik parçaları oluşturmaktadır (fig. 9-63). Seramik dışında bu döneme ait diğer buluntular sınırlı sayıdadır. Bunlar arasında özellikle Moralılar'da ele geçen, tarımla ilgili olduğu anlaşılan öğütme ve ezme işlerinde kullanılan taş aletler ile daha çok Kızılçukur'da, kısmen de Koldere'de ele geçen yontmataş aletlerden söz edilebilir. En dikkat çekici grubu oluşturan Kızılçukur yontmataş endüstrisi obsidyen ve çakmaktaşı dilgi, dilgi çekirdekleri ile yongalardan oluşmaktadır⁵³. Dilgi çekirdekleri ve yongalar, yontmataş alet üretiminin bu höyükteki varlığını da belgelemektedir. Obsidyen parçalarının menşei hakkında herhangi bir analiz çalışması yapmak mümkün olmamıştır. Ancak daha önce French'in yüzey araştırmalarında Moralılar'da bulunan obsidyen aletlerin Melos kökenli olduğu saptanmıştır⁵⁴.

⁵³ Moralılar, Kızılçukur ve Koldere'de ele geçen yontmataş aletler konusundaki çalışmalar devam etmektedir.

⁵⁴ Renfrew ve diğerleri 1965, Tab.1.no:137-138; Lichter 2002, 164. Zaten Ege havzasında Melos ve Giali iki önemli obsidyen kaynağıdır. Ayrıca bkz. dipnot 10. Denizli yakınlarındaki Babadağ'da ve Bodrum yarımadasındaki Bozdağ'da da obsidyen varlığına dair bazı bilgiler edinilmişse de bilimsel bir çalışma henüz yapılmamıştır.

Ele geçen seramikler incelendiğinde üretimde kullanılan kilin az sayıdaki örnek dışında iyi arındırılmadığı görülmektedir. Kil içerisinde kum, mika, kuvars ve taşçık saptanmıştır. Buluntu topluluğu astarlı, astarsız, basit perdahlı mallarla daha sınırlı sayıda boyalı parçalardan oluşmaktadır. Astarlı parçalarda astar, dışta ya da işte olabileceği gibi, hem dışı hem de içi astarlı parçalar da vardır. Astar genellikle koyu renktir. Fırınlama orta derecededir. Az sayıda parça yeterli derecede fırınlanmıştır.

Bindiği üzere boyalı seramik, Göller Bölgesinde özellikle Hacılar V ve sonrası başta olmak üzere uzun bir zaman diliminde ve geniş bir coğrafyada görülmektedir⁵⁵. Bu boyalı mallara Ege sahil şeridi yakınlarında az rastlanmasına karşın Manisa yöresinde birer parça da olsa Moralılar ve Taklantepe’de ele geçmesi önemlidir (fig. 10, 20, 62)⁵⁶. Moralılar’da bulunan boyalı parça devetüyü zemin üzerine soluk kırmızı, Taklantepe örneği ise krem zemin üzerine parlak koyu kırmızı-vişne çürüğü renktedir. Moralılar’da önceden Takaoğlu’nun yaptığı çalışmalarda krem zemin üzerine kırmızı ya da portakal renginde basit boya bezemeli parçalar bulunmuştur⁵⁷. Gerek Moralılar, gerekse Taklantepe parçaları bezeme açısından Hacılar’ın V. tabaka mallarını⁵⁸ hatırlatırken Moralılar’ın bezeme açısından benzeri, Höyücek’in “Karışık Birikim” tabakasından⁵⁹, Taklantepe parçasının yine bezeme açısından benzeri bir örnek Eskişehir Orman Fidanlığı’nda tabaka I-II’de⁶⁰ ve Höyücek’in “Karışık Birikim” tabakasından⁶¹ bulunmuştur.

Dönemin genel bir özelliği olarak kap formları çok çeşitli değildir; çömlek, çanak ve kaselerden oluşmaktadır. Çömlekler kendi içlerinde, yuvarlatılmış ağız kenarlı geniş gövdeli çömlekler, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı içe eğik duruşlu çömlekler, yuvarlatılmış ağız kenarlı dışa eğik duruşlu çömlekler, yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çömlekler, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı geniş gövdeli çömlekler şeklinde beş gruba ayrılır. Moralılar’da yine önceki çalışmalarda bulunan, bazı merkezlerde

⁵⁵ Mellaart 1970a, 38, 39,111, 112, 114, 116, 117, 119, 123-130, 139-142, 146, 147, 148; Mellaart 1970b, 114-165, 277-435, 437, Lev. LXVI-CXI; Duru 1994, 52, 55; Duru 2000a, 67; Duru 2000b, 56.

⁵⁶ Akdeniz 1997, 13; Lichter 2005, 63; Çilingiroğlu - Çilingiroğlu 2007, 369.

⁵⁷ Takaoğlu 2004, Fig. 3/26-28.

⁵⁸ Mellaart 1970b, 114, 115, Lev. LXVI, LXVII, 279/13.

⁵⁹ Duru - Umurtak 2005, Levha 108/1, 109/3, 6.

⁶⁰ Efe 2001, 69, 89, 124, Fig. 1/1,3, Pl. XIVa ware 2a.

⁶¹ Duru - Umurtak 2005, Levha 107/3.

dini yapılar içerisinde bulunmalarının da etkisiyle kimi yayınlarda “sunu masası”, “kült masası”, “minyatür sunu/kült masası” gibi isimlerle anılan, “Fikirtepe türünde” içi beyaz dolgulu bir kutu parçası, bu tipte ayaklı ve kazıma bezemeli örneklerin Batı Anadolu’da sahile yakın kesimlerde Çoşkuntepe, Ulucak ve Yeşilova ile birlikte ele geçtiği dört merkezden biri olması ve Fikirtepe Kültürü’nün yayılımını yansıtması açısından önem taşımaktadır⁶².

Çömlek formundaki kaplardan yuvarlatılmış ağız kenarlı geniş gövdeli çömleklere ait örnekler Akhisar Höyük, Refik Aslan Tepe ve Moralılar’da rastlanmıştır. Akhisar Höyük’de ele geçen parça, hamuru kum, mika içermekte, gri renktedir (fig. 11). Parçanın dışı siyahımsı-kahverengi içi ise yine aynı renkte astarlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Benzer parçalar Moralılar’da French’in yüzey araştırmalarında⁶³, Bağbaşı⁶⁴, Aşağı Bağbaşı⁶⁵, Boztepe’de⁶⁶ ve Kuruçay’ın XI. tabakasında ele geçmiştir⁶⁷. Refik Aslan Tepe’de bulunan parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermektedir. Orta derecede pişirilmiştir (fig. 12). Benzerleri, Höyücek’in “Kutsal Alanlar” döneminde bulunmuştur⁶⁸. Moralılar’da, ele geçen parça, (fig. 13) kum, mika ve kuvars içermekte gri hamurludur. Dışta kahverengi siyah renktedir. İçte ise kırmızı astarlı ve perdahlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Moralılar’da bulunan parçanın benzeri parçalar French’in yine Moralılar’da yaptığı yüzey araştırmalarında⁶⁹, İzmir Çakallar Tepesi’nde⁷⁰, Bağbaşı’nda⁷¹, Aşağı Bağbaşı’nda⁷², Karaburun’da⁷³, Kızılbel’de⁷⁴, Yeşilova Höyük’te⁷⁵, ve Ulucak’ta IV a tabakasında⁷⁶ ele geçmiştir.

⁶² Seeher 1990, 12, 22, Abb. 1:22; Dinç 1996, Fig. 20; Takaoğlu 2004, 11, Fig. 3/25; Lichter 2005, 66; Schwarzberg 2005, 261, Fig. 3/10; Çilingiroğlu - Çilingiroğlu 2007, 365, Fig. 10; Derin ve diğerleri 2009, 17, Fig. 17:7; Schwarzberg 2009, 169.

⁶³ French 1965, 22, Fig. 3 no. 21,22.

⁶⁴ Eslick 1994, Plate 47 no.145.

⁶⁵ Eslick 1994, Plate 63 no. 6.

⁶⁶ Eslick 1994, Plate 68 no. 19.

⁶⁷ Duru 1994, Levha 64/2.

⁶⁸ Duru - Umurtak 2005, 1, 3.

⁶⁹ French 1965, 23, Fig. 4 no. 1,2,3,4.

⁷⁰ Derin 2006, 5; Çizim 4/1-7.

⁷¹ Eslick 1994, Plate 47 no. 140, 141, 144-146.

⁷² Eslick 1994, Plate 63 no.2-3,6,7.

⁷³ Eslick 1994, Plate 70 no. 10-14.

⁷⁴ Eslick 1994, Plate 74 no. 4-10.

⁷⁵ Derin 2010, Çiz. 7:25.

⁷⁶ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 21:5,6,7,8,9.

Yuvarlatılmış ağız kenarlı içe eğik duruşlu çömleklere ait bir örnek vardır (fig. 14). Taklantepe’de ele geçen parça, gri renkte hamurlu, hamuru kum ve mika içermektedir. İç yüzeyde sarımsı-kırmızı renkte astarlı, dış yüzeyde ise siyah alacalı renktedir. Neolitik yalın açkılı mal grubuna aittir. Orta derecede pişirilmiştir. Benzer örnekler Ulucak IV d tabakasında⁷⁷, Kuruçay’ın XI. tabakasında⁷⁸ ve French tarafından Moralılar Höyüğü’nde yapılan yüzey araştırmalarında bulunmuştur⁷⁹.

Yuvarlatılmış ağız kenarlı dışa eğik duruşlu çömleklere ait tek parça vardır. Akhisar Höyük’de ele geçen parçanın hamuru kum, mika içermekte ve kırmızı renktedir (fig. 15). İçte ve dışta devetüyü kahverengi renkte astarlı, perdahlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Benzer bir parça French tarafından Moralılar’da yapılan yüzey araştırmalarında⁸⁰, Araptepe’de⁸¹, Bağbaşı’nda⁸², Karaburun’da⁸³ ve Ulucak kazısında IVf tabakasında⁸⁴ bulunmuştur.

Bir başka çömlek grubu olan yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çömlekler de tek örnekle temsil edilmektedir. Taklantepe’de ele geçen parça siyah renkte hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars ve taşçık içermektedir (fig. 16). İçte ve dışta kırmızı renkte yüzey rengine sahiptir. Neolitik yalın açkılı mal grubuna ait bir parçadır. Orta-iyi derecede pişirilmiştir. Benzer örnekler Ulucak kazısında IVb1 tabakasında⁸⁵, French’in Moralılar Höyüğü’nde yaptığı yüzey araştırmalarında⁸⁶ ve Coşkuntepe’de⁸⁷ bulunmuştur.

Dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı geniş gövdeli çömleklere ait de tek örnek vardır. Moralılar’da ele geçen parçanın hamuru kum, mika kuvars, taşçık içermekte ve gri renktedir (fig. 17). İç yüzey kırmızımsı-devetüyü

⁷⁷ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig.27 no.8.

⁷⁸ Duru 1994, Levha 68/4-9.

⁷⁹ French 1965, 22, Fig. 3 no. 21, 22.

⁸⁰ French 1965, 22, Fig. 3 no. 2.

⁸¹ Lichter 2002, 163, Fig. 1:4. grup; Caymaz 2006, 8, Çizim 1:6.

⁸² Eslick 1994, Plate 54 no.222.

⁸³ Eslick 1994, Plate 70 no.5-6.

⁸⁴ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 29: 4,5.

⁸⁵ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 22 no.1,3,4.

⁸⁶ French 1965, 22, Fig. 3 no. 9, 11, 16.

⁸⁷ Seeher 1990, 12, Abb. 1/16.

renkte astarlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Benzerleri Uğurlu'da⁸⁸ ve Hoca Çeşme tabaka IV-III'de⁸⁹ bulunmuştur.

Manisa yöresinde yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen çanaklar, yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çanaklar, yuvarlatılmış ağız kenarlı küresel gövdeli çanaklar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çanaklar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı dışa eğik duruşlu çanaklar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı küresel gövdeli çanaklar, dışa uzatılmış ağız kenarlı çanaklar, dudak üstü düz kesilmiş profilli çanaklar olmak üzere yedi alt gruba ayrılmaktadır.

Bunlardan ilk grup olan yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çanaklara ait iki örnek vardır. Her ikisi de Moralılar'da ele geçmiştir. İlk parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve gri renktedir (fig. 18). İçte kırmızı, dışta ise siyah renktedir. İyi derecede pişirilmiştir. Moralılar'da ele geçen aynı formdaki diğer parçanın hamuru kum, mika içermekte ve gri renktedir. İçte siyahtır. Kırmızımsı-siyah astarlıdır. İyi derecede pişirilmiştir (fig. 19). Benzeri parçalar Kuruçay'ın Geç Neolitik Çağ'a tarihlenen XI. tabakasında⁹⁰ ve Araptepe'de⁹¹ bulunmuştur.

Çanaklarda ikinci alt grubu yuvarlatılmış ağız kenarlı küresel gövdeli çanaklar oluşturmaktadır. Bu grupta tek örnek Taklantepe'de bulunmuştur (fig. 20). Parça, grimsi-siyah renkte hamurlu, hamuru kum ve mika içermektedir. Dışta kahverengi-siyah kırmızı renkte alacalı yüzeylidir. İçte ise krem renkte astar üzerine alt alta birbirine paralel olarak uygulanmış ancak eğik dört sıradan oluşan boya bant bezeme yer almaktadır. Bezeme, koyu kırmızı-vişne çürüğü renktedir. Astar ve boya bezeme üzerinde yer yer dökülmeler mevcuttur. Orta derecede pişirilmiştir. Benzer bir örnek Ulucak IVb2 tabakasında bulunmuştur⁹².

Çanaklarda üçüncü alt grup dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çanaklardır. Bu gruba ait altı örnek vardır. Parçalardan dördü Moralılar'da, ikisi ise Kulaksızlar'da bulunmuştur. Moralılar'da ele geçen parçalardan ilki hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve gri renktedir

⁸⁸ Erdoğan 2005, 98, Fig. 1/2-3.

⁸⁹ Karul - Bertram 2005, 122, Fig. 4/2.

⁹⁰ Duru 1994, Levha 61/1, 63/1.

⁹¹ Caymaz 2006, 8, Çizim 1:4.

⁹² Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 24 no.17.

(fig. 21). İçte kırmızımsı siyah, dışta siyah astarlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. İkinci parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve kırmızı renklidir (fig. 22). Kırmızı açık ve perdahlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Üçüncü parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve gri renktedir (fig. 23). İçte devetüyü-sarı renktedir. Dışta sarı astarlı ve açıktır. İyi derecede pişirilmiştir. Moralılar'da bulunan son parça hamuru kum, mika, taşçık içermekte ve gri hamurludur (fig. 24). İçte devetüyü renkte, dışta ise koyu devetüyü renkte astarlıdır. Perdahlıdır. İyi derecede pişirilmiştir.

Moralılar'da ele geçen dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çanakların benzerleri, French'in hem Moralılar'da⁹³ hem de Ulucak'ta⁹⁴ gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında bulunmuştur. Ayrıca Ulucak kazısında IV a⁹⁵ ve IVb2 tabakalarında⁹⁶, Bağbaşı⁹⁷, Aşağı Bağbaşı⁹⁸, Boztepe⁹⁹, Akçay¹⁰⁰ ve Coşkuntepe'de¹⁰¹ ele geçmiştir. Benzer profile sahip boyalı örnekler ise Kuruçay'ın XI. tabakasında bulunmuştur¹⁰².

Kulaksızlar'da ele geçen benzer formdaki iki parçadan ilki Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilebilir (fig. 25). Hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve siyah renktedir. İçi ve dışı kahverengi renktedir. Orta derecede pişirilmiştir. Moralılar'da French'in araştırmalarında yüzeyde¹⁰³, Ulucak'da ise kazıda IVa tabakasında benzerleri bulunmuştur¹⁰⁴. Kulaksızlar'da ele geçen diğer parça hamuru bol mika, kuvars içermekte ve siyah renkte, içi kırmızı renkte, astarsızdır (fig. 26). Orta derecede pişirilmiştir. French'in Moralılar'daki araştırmalarında yüzeyde¹⁰⁵, Ulucak'ta ise kazıda III. tabakada benzerleri bulunmuştur¹⁰⁶.

⁹³ French 1965, 22; Fig. 3 no. 15, 16, 18, 19, 20, 21,22,23.

⁹⁴ French 1965, 24; Fig. 5 no.12, 13.

⁹⁵ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 21:12.

⁹⁶ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 24:13,14,15.

⁹⁷ Eslick 1994, Plate 20 no.38,39; Plate 21 no 44, 46, 47, 49.

⁹⁸ Eslick 1994, Plate 63 no.1.

⁹⁹ Eslick 1994, Plate 68 no.19.

¹⁰⁰ Eslick 1994, Plate 76 no. 1,2,3,7,8,9,10,11,12,16; Plate 77 no. 17-30.

¹⁰¹ Seeher 1990, 12, Abb. 1/21.

¹⁰² Duru 1994, Levha 65/8,9,10.

¹⁰³ French 1965, 22, Fig. 3 no. 12

¹⁰⁴ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 21:10,11,12.

¹⁰⁵ French 1965, 22, Fig. 3 no. 15

¹⁰⁶ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 20:16, 17, 18.

Dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanaklara ait onbir parça bulunmuştur. Bunlardan ikisi Refik Aslan Tepe'de ele geçmiştir. İlk parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve kahverengi renktedir (Fig. 27). Orta derecede pişirilmiştir. Geç Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ şeklinde tarihlendirilmesi daha uygundur. Diğer parça da kum, mika, kuvars, taşçık içermekte ancak kırmızı renkte hamurludur (fig. 28). Devetüyü renkte açık ve astarlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Son Neolitik Çağ'a aittir. Refik Aslan Tepe'de ele geçen bu çanakların benzerleri French tarafından Moralılar'da yüzey araştırmalarında¹⁰⁷, Akçay'da¹⁰⁸, Ulucak kazısında IVf tabakasında bulunmuştur¹⁰⁹.

Moralılar'da ise bu formdaki çanaklara ait beş örnek vardır. İlk parçanın hamuru kum, mika, kuvars ve taşçık içermekte ve kırmızı renktedir (fig. 29). Orta derecede pişirilmiştir. Bu parçanın benzerleri yine Moralılar'da French tarafından yapılan yüzey araştırmalarında¹¹⁰, Ulucak'ta¹¹¹ ve Bağbaşı'nda¹¹² ele geçmiştir. Moralılar'dan gelen ikinci parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermektedir. İçte devetüyü-sarı renkte dışta devetüyü renktedir (fig. 30). Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Orta derecede pişirilmiştir. Üçüncü parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermektedir (fig. 31). İçte gri, dışta siyahımsı gri yüzeylidir. Orta-iyi derecede pişirilmiştir. Dördüncü parçanın hamuru kum, mika kuvars içermektedir (fig. 32). İçte kiremit kırmızı renkte, dışta gri renk astarlı ve perdahlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Beşinci parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve gri renktedir (fig. 33). Kırmızı astarlıdır. İnce mal grubundandır. İyi derecede pişirilmiştir. Benzer parçalar Moralılar'da¹¹³ yine French'in yüzey araştırmalarında, Ulucak'ta¹¹⁴, Bağbaşı'nda¹¹⁵, Karaburun'da¹¹⁶ yüzeyde, Ulucak'ta IVb2 tabakasında¹¹⁷ ve Kuruçay'da XI. tabakada¹¹⁸ bulunmuştur.

¹⁰⁷ French 1965, 22, Fig.3 no. 2.

¹⁰⁸ Eslick 1994, Plate 76 no. 9-12.

¹⁰⁹ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 29: 4,5.

¹¹⁰ French 1965, 23; Fig. 3 no. 4; Fig. 4 no. 3,4.

¹¹¹ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 29:7,6,7,8.

¹¹² Eslick 1994, Plate 42 no.117-127; Plate 39 no.104, 106, 111.

¹¹³ French 1965, 23; Fig. 4 no. 18.

¹¹⁴ French 1965, 23; Fig. 5 no. 12, 14, 15.

¹¹⁵ Eslick 1994, Plate 17 no 13-22; Plate 21 no 48.

¹¹⁶ Eslick 1994, Plate 70 no 5-6; Plate 72 no. 16-20.

¹¹⁷ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 24:17.

¹¹⁸ Duru 1994, Levha 91/4.

Nuriye’de bulunan tek örnek ise hamuru kum, mika içermekte, koyu kırmızı renktedir. (fig. 34). İçi ve dışı kırmızı renkte astarlıdır. Orta-iyi derecede pişirilmiştir. Su Deliği Tepe’de ele geçen parça, grimsi-siyah renkte hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars içermekte, içte vişneçürüğümsü-kahverengi renkte astarlı dışta vişneçürüğümsü-kahverengi renkte yer yer siyah alacalıdır (fig. 35). Orta derecede pişirilmiştir. Gerek Nuriye, gerekse Su Deliği Tepe’de ele geçen parçaların benzerleri French tarafından Moralılar’da ¹¹⁹ ve Ulucak’ta¹²⁰ yüzeyde bulunmuştur, yine Ulucak’ta kazıda IVf tabakasında da ele geçmiştir¹²¹.

Taklantepe’de ele geçen benzer formdaki çanak parçası gri renkte hamurlu, hamuru kum ve mika içermektedir. İç yüzeyde sarımsı-kırmızı renkte astarlı, dışta siyah renkte alacalı yüzeylidir. Neolitik yalın açıklı mal grubuna ait bir parçadır. Orta derecede pişirilmiştir (fig. 36). Koldere’de bulunan parça grimsi-siyah renkte hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars içermekte, kırmızımsı-kahverengi renkte astarlı ve perdahlıdır (fig. 37). Orta-iyi derecede pişirilmiştir.

Dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı küresel gövdeli çanaklara ait tek örnek Moralılar’da ele geçmiştir (fig. 38). Hamuru kum, mika kuvars, taşçık içermekte ve gri renktedir. Orta derecede pişirilmiştir. Benzerleri, Höyücek’in “Kutsal Alanlar” Döneminde bulunmuştur¹²².

Dışa uzatılmış ağız kenarlı çanaklara ait tek örnek ise Su Deliği Tepe’de bulunmuştur (fig. 39). Grimsi-siyah renkte hamurlu, hamuru kum, mika ve kuvars içermekte, içte ve dışta kırmızımsı-kahverengi renkte astarlıdır. Orta derecede pişirilmiştir.

Çanaklar içerisinde son grup olan dudak üstü düz kesilmiş profilli çanaklara ait üç parça Moralılar’da bulunmuştur. Bunlardan ilki hamuru kum, mika, kuvars, taşçık içermekte ve gri renktedir (fig. 40). İçi ve dışı parlak kırmızı renkte astarlı ve perdahlıdır. Orta derecede pişirilmiştir. İkinci parçanın hamuru kum, mika, kuvars, taşçık içermekte ve gri renktedir. İçte kırmızı, dışta devetüyü-kırmızı renkte astarlıdır. Orta derecede pişirilmiştir (Fig. 41). Üçüncü parça, hamuru kum, mika, kuvars, taşçık içermekte ve

¹¹⁹ French 1965, 22. Fig. 3 no. 7.

¹²⁰ French 1965, 24. Fig.5 no.14.

¹²¹ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 29 no.7-8.

¹²² Duru - Umurtak 2005, Levha 76/3,6, Levha 77/2, 3,6.

grimsi-siyah renktedir (fig. 42). İçi gri, dışı devetüyü gri astarlıdır. Orta-iyi derecede pişirilmiştir. Bu gruptakilere benzer bir parça yine Moralılar'da French tarafından yapılan yüzey araştırmalarında¹²³, Araptepe'de¹²⁴, Coşkuntepe'de¹²⁵, Ulucak'ta IVc tabakasında¹²⁶, Kuruçay'da XI. tabakada¹²⁷ ve Bağbaşı'nda¹²⁸ ele geçmiştir.

Kase formundaki iki örnek, dışa çekik ağız kenarlı dışa eğik duruşlu kaselere aittir. Bu parçaların ikisi de Koldere'de bulunmuştur (fig. 43-44). Her iki parça da kırmızımsı-kahverengi renkte hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars içermekte, kahverengimsi-gri/siyah renkte alacalı astarlı ve perdahlıdır. Orta-iyi derecede pişirilmiştir.

Son Neolitik Çağ için tipik bir kulp türü olan dikine ip delikli kulplara ait üç örnek vardır. Bunlardan biri Moralılar'da, ikisi ise Kızılçukur'da bulunmuştur. Moralılar'daki parça (fig. 45) diğerlerinden daha enlidir. Parçanın hamuru kum, mika içermekte ve gri renktedir. İçte ve dışta devetüyü renk astarlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Kızılçukur'da, Moralılar'daki parça gibi Neolitik Çağ'ın son dönemlerine tarihlenen dikine yerleştirilmiş ip delikli iki kulp ele geçmiştir. İlki (fig. 46) gri hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars ve taşçık içermekte, vişneçürüğümsü-kahverengi/siyah renkte alacalı astarlıdır. Orta derecede pişirilmiştir. Diğer parça (fig. 47), grimsi-siyah renkte hamurlu, hamuru kum, mika, kuvars ve taşçık içermekte, pembemsi-kırmızı/grimsi-siyah renkte alacalı yüzeylidir. Orta derecede pişirilmiştir.

Dikine yerleştirilmiş ip delikli kulpların yükseklik, kalınlık ve delik çapları çok çeşitli olmakla birlikte "genel bir karşılaştırma" içerisinde benzerleri Moralılar'da Takaoğlu'nun yaptığı çalışmalarda¹²⁹, Kuruçay'ın Son Neolitik Çağ'a tarihlenen XI. tabakasında¹³⁰, Höyücek'in Kutsal Alanlar Döneminde¹³¹, Hacılar'ın Son Neolitik ve İlk Kalkolitik Çağ'a

¹²³ French 1965, 23, Fig. 4 no. 8.

¹²⁴ Lichter 2002, 163, Fig. 1:3. grup; Lichter 2005, 65, Fig. 2; Caymaz 2006, 3, Çiz.2: 2-5, Res. 3.

¹²⁵ Seeher 1990, 12, Abb. 1/1-3.

¹²⁶ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 26:23.

¹²⁷ Duru 1994, Levha 95/1,6.

¹²⁸ Eslick 1994, Plate 33 no. 83-86.

¹²⁹ Takaoğlu 2004, Fig 3/13-15.

¹³⁰ Duru 1994, Levha 74/4, 75/4, 77/5,6.

¹³¹ Duru - Umurtak 2005, Levha 64/6.

ait değişik tabakalarında¹³², Hoca Çeşme IV-III tabakalarında¹³³, Agio Gala'da¹³⁴, Coşkuntepe'de¹³⁵, Dedecik-Heybelitepe'de¹³⁶, Yeşilova'da¹³⁷, Ege Gübre'de¹³⁸, Araptepe'de¹³⁹ ve Akmakça'da¹⁴⁰ bulunmuştur.

Manisa yöresinin Neolitik seramiğinde dipler, düzleştirilmiş ve kalınlaştırılmış dip şeklinde olup altı örnek vardır. Bunlardan Akhisar Höyük'te bulunan düzleştirilmiş iki dibin de hamurları kum, mika içermekte ve kiremit kırmızısı renktedir (fig. 48-49). Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. El yapımıdır. Orta derecede pişirilmiştir. İlk parçanın benzerleri Moralılar'da¹⁴¹, Bağbaşı'nda¹⁴², Coşkuntepe'de¹⁴³ ve Ulucak'ta IV f tabakasında bulunmuştur¹⁴⁴.

Kulaksızlar'da düzleştirilmiş bir dip parçası bulunmuştur (fig. 50). Hamuru mika, kuvars içermekte ve gri renktedir. Gri renk astarlıdır. Neolitik Çağ'a ait benzerleri Moralılar'da¹⁴⁵, Kuruçay XI. tabakada¹⁴⁶, Hacılar IX. tabakada¹⁴⁷, Höyücek Kutsal Alanlar döneminde¹⁴⁸ ve Ulucak'ta ele geçmiştir¹⁴⁹. Aynı geleneğin devamı olduğu anlaşılan daha geç örnekler Beycesultan Son Kalkolitik Çağ buluntuları arasında vardır¹⁵⁰.

Moralılar'da kalınlaştırılmış diplerden üç örnek bulunmuştur. Bunlardan ilki hamuru kum, mika, kuvars, taşçık içermekte ve gri renktedir (fig. 51).

132 Mellaart 1970b, 101, Lev. LIII, 103, Lev. LV, 104, Lev. LVIII/2,3, Lev. XIV/1, Lev. LXV, s.243, 247/12,19, 249/8, 257/1-8, 10, 17, 259/1,2,4,6,7,9, 261/1-4,8,9,11,273/13,22,439/6, 440/2-3,442/4,443/6.

133 Karul - Bertram 2005, 120, 121, Fig. 2/2-3 ve 3/1, 5,6.

134 Furness 1956, Plate XXII: 14,18; Hood 1981, 34-35, Fig. 14.

135 Seher 1990, Abb.1/23-27.

136 Lichter - Meriç 2007, 386 "metin bilgisi", "resimsiz-çizimsiz".

137 Derin 2007, 389, Fig. 8, 10; Derin 2010, 491, Çiz. 7:26, 27; Derin ve diğerleri 2009, Fig. 6.

138 Sağlantimur 2007, 375, Fig. 7.

139 Lichter 2002, 163, Fig. 1:5. grup; Lichter 2005, 65, Fig. 2; Caymaz 2006, 3, Çiz. 4:1-2; Res. 5.

140 Efe 1995, 108, Resim 3:8-10.

141 French 1965, 23. Fig. 4 no. 25,26,27.

142 Eslick 1994, Plate 51 no. 188-190.

143 Seeher 1990, 12, Abb. 1/31.

144 Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 29:14-18.

145 French 1965, 23. Fig. 4 no. 21.

146 Duru 1994, Levha 92/5.

147 Mellaart 1970b, 245/34.

148 Duru - Umurtak 2005, Levha 79/4,5.

149 Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 20:24.

150 Lloyd - Mellaart 1962, 72; Fig. P.1:12-22; 76; Fig. P.3, 6-14; 84; Fig. P.6, 3; 98; Fig. P.11, 3-16; 102; Fig. P.13, 2.

İçte devetüyü renkte, dışta ise devetüyü-siyah renkte astarlıdır. Orta derecede pişirilmiştir. İkinci parça hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve kırmızımsı siyah renktedir. Orta derecede pişirilmiştir (fig. 52). Üçüncü parça, hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve kırmızımsı siyah renktedir. Orta derecede pişirilmiştir (fig. 53). Benzerleri French tarafından Moralılar'da¹⁵¹ ve Ulucak'ta yüzey araştırmalarında¹⁵², yine Ulucak'ta kazıda IVb2¹⁵³ ve IVc¹⁵⁴ tabakasında, Kuruçay'ın Geç Neolitik Çağ'a tarihlenen XI. tabakasında¹⁵⁵, Hacılar'ın IX. tabakasında¹⁵⁶, Bağbaşı¹⁵⁷, Kızılbel¹⁵⁸ ve İzmir Çakallar Tepesinde¹⁵⁹ bulunmuştur.

Çeşitli formdaki kaplara ait 10 gövde parçasının 3'ü Akhisar Höyük'de, 7'si Moralılar'da ele geçmiştir. Akhisar Höyük'de bulunan ilk parça hamuru kum, mika içermekte ve siyah renktedir. İçte koyu kırmızımsı-siyah astarlı ve perdahlıdır. El yapımıdır. İyi derecede pişirilmiştir (fig. 54). Hamuru kum, mika içermekte ve grimsi-siyah renkteki ikinci parça içte koyu kahverengimsi-siyahtır (fig. 55). Devetüyü renginde astarlı, ačkılıdır. El yapımıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Akhisar Höyük'de bulunan son gövde parçası hamuru kum, mika içermekte ve gri renktedir. İçte koyu siyah renktedir (fig. 56). Siyah astarlı ve ačkılıdır. El yapımıdır. Orta derecede pişirilmiştir.

Moralılar'da çeşitli kapların gövdelerine ait 7 örnek ele geçmiştir (fig. 57-63). Ancak bunların ne tür kaplara ait olduklarını saptamak mümkün olmamıştır. Gövde parçaları arasında bezemeli tek örnek olan 57 nolu parçanın hamuru kum, mika içermekte ve gri renktedir. Kiremit kırmızısı renkte astarlıdır. Parça üzerinde çift yumrulu bezeme bulunmaktadır. Orta derecede pişirilmiştir. 58 nolu parçanın hamuru kum, mika kuvars içermekte ve grimsi siyah renktedir. Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Yalın ačkılı maldan bir örnektir. İyi derecede pişirilmiştir. 59 nolu parçanın hamuru kum, mika kuvars içermekte ve grimsi siyah renktedir. Kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Yalın ačkılı maldan bir örnektir. İyi derecede pişirilmiştir.

¹⁵¹ French 1965, 23; Fig. 4 no. 25,26,27.

¹⁵² French 1965, 24; Fig. 5 no. 16.

¹⁵³ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 25:4, 7,8,9.

¹⁵⁴ Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, Fig. 26:25.

¹⁵⁵ Duru 1994, Levha 92/1,2,3,4.

¹⁵⁶ Mellaart 1970b, 245/31, 32.

¹⁵⁷ Eslick 1994, Plate 51 no.186-195; Plate 53 no. 218,219.

¹⁵⁸ Eslick 1994, Plate 75 no. 21.

¹⁵⁹ Derin 2006, 5, Çizim 4/9.

60 nolu parçanın hamuru kum, mika içermekte ve kırmızı renktedir. İçte kırmızımsı siyah renktedir. Parlak kırmızı açkılı ve astarlıdır. İyi derecede pişirilmiştir. 61 nolu parçanın hamuru kum, mika, kuvars içermekte ve gri renktedir. Dışı devetüyü renkte astarlı ve açkılıdır. İyi derecede pişirilmiştir. Hem 62 hem de 63 nolu parçanın hamuru kum, mika içermekte ve gri renktedir. Ancak, 62 nolu parça içte siyah, dışta açk sarı-devetüyü renkte astarlıdır. Orta derecede pişirilmiştir. Devetüyü astar üzerine soluk kırmızı renk boya bezemelidir. 63 nolu parçanın ise dışı devetüyü renkte astarlı ve açkılıdır. İyi derecede pişirilmiştir.

Sonuç

Manisa yöresinde 10 merkezde Neolitik Çağ buluntularına rastlanmıştır. Bu merkezlerde dördü höyük (Moralılar, Akhisar Höyük, Refik Arslan Höyüğü, Kızılçukur), biri düz yerleşim (Kulaksızlar), biri yamaç yerleşimi (Su Deliği Tepe) dördü ise tepe üstü yerleşimdir (Nuriye, Koldere, Naim Tepe, Taklan Tepe). Bu yerleşimlerin dağılımını incelendiğinde merkezlerin çoğunluğunun Akhisar'ın güney ve güneybatısındaki ovalık arazide olduğu görülmektedir. Günümüzde Akhisar ile Saruhanlı İlçesi sınırlarında kalan bu toprakların yerleşim yeri seçimi tesadüfi bir durum değildir. Kum Çayı tarafından sulanan bu verimli topraklar yerleşim yeri seçiminde son derece cazip şartlara sahiptir. Ayrıca, çevrelerinde günümüzde kuruyan, ancak yakın tarihlere kadar varlığını bildiğimiz göllerin yer aldığı Akhisar Ovası'ndaki bu merkezlerde yaşayanlar şu an için bölgenin bilinen en eski çiftçi halklarından bir grubu oluşturmuş olmalıdırlar. Dolayısıyla, söz konusu alanlardaki ilk yerleşimlerin daha çok bu tür göllerin kıyısına ya da yakınına kurulduğu söylenebilir. Böylece, hem gölün sularından hem de balık başta olmak üzere canlılarından faydalanılmış, bazı durumlarda ise uygun toprak yapısına sahip tabanlardan çamur, çevresinden ise saz alınıp kullanılmış olabilir. Bu merkezlerden özellikle Moralılar'da geç dönem yerleşimi en azından yüzey buluntularına dayanarak son derece sınırlı, aksine Neolitik yerleşim alışılmamış boyutta yoğundur. Yüzeyde bulunan öğütme taşları tarımsal faaliyetleri kanıtlamaktadır. En azından Moralılar'da Neolitik Çağ'ın son evresinde uzun süreli ve kalabalık bir tarımsal yerleşimden (köy?) söz edilebilir¹⁶⁰. Ancak Moralılar'ın havaalanı

¹⁶⁰ Takaoğlu 2004, 743 vd.; Akdeniz 2009a, 256.

yapımı esnasında üst kısmının tamamen tahrip edildiği bilgisi de dikkate alınmalıdır. Alt tabaka buluntularının yoğun bir şekilde görülmesi bu tahribattan kaynaklanmış olabilir.

Yine Akhisar'ın güneyinde, Moralılar'ın güneydoğusunda yer alan Kulaksızlar ise bölgede bilinen tek mermer-taş, idol-kap atölyesi olması açısından önemlidir¹⁶¹. Yüzeyle toplanan taslak ve hatalı üretimlere dayanarak buradaki ilk üretimin ancak Kalkolitik Çağ'ın sonlarında başladığı anlaşılmaktadır. Buna karşın atölyenin bulunduğu arazide Neolitik Çağ'ın geç evreleriyle İlk Kalkolitik Çağ'a tarihlenebilecek seramik parçaları, sonraki dönemlerde mermer-taş idol ve kapların üretildiği bu atölyede önceki döneme yani Neolitik Çağ'a ait bir yerleşimin ispatı şeklinde düşünülebilir.

Akhisar Ovası'nda Neolitik Çağ'da iskan edilen höyük tipi yerleşimlerle aynı oranda tepe üstü yerleşimi saptanmıştır. Günümüzde Saruhanlı ilçesi sınırları içinde olsa da coğrafi olarak Akhisar Ovası'nın güneyinde yer alan Nuriye, Kırkağaç Ovası'ndaki Naim Tepe gibi Neolitik Çağ buluntusu veren tepe üstü yerleşimidir. Tepe üstü bir başka yerleşim çok daha güneydoğudaki Alaşehir Ovasındaki Taklan Tepe'dir. Ancak gerek Nuriye ile Naim Tepe, gerekse Taklan Tepe'nin Neolitik Çağ'ın ancak son evrelerine ve oldukça sınırlı sayıda buluntu veren merkezler olduğu anlaşılmaktadır¹⁶².

Neolitik Çağ buluntusu veren höyük yerleşimlerinin boyutları 1,5 ila 7,5 hektar arasında değişmektedir. Neolitik Çağ buluntusu veren höyükler içerisinde en büyük yerleşim 7,5 hektarlık boyutlarıyla Sarıgöl yakınlarındaki Kızılçukur Höyüğüdür. Yine aynı dönem buluntularının saptandığı tepe üstü yerleşimleri ise çok daha küçük boyutlarda, ortalama 1 hektarlık alana sahiptir. Tüm bu Neolitik Çağ yerleşimleri içerisinde Kızılçukur Höyüğü ile Moralılar Höyüğü'nün, konumu, kapladıkları alan (Kızılçukur'da 7,5 hektar, Moralılar'da 3 hektar) ve özellikle Moralılar'daki yüzey buluntularının yoğunluğu dikkate alındığında biri kuzeyde, diğeri güneydoğuda olmak üzere bölgelerindeki kültürel oluşumun başlangıç noktası olarak değerlendirilebilecek nitelikteki merkezi birer yerleşim şeklinde tanımlanabilir. Buralarda yapılacak bilimsel kazıların hem bölgedeki hem de Batı

¹⁶¹ Akdeniz 2009a, 262.

¹⁶² Akdeniz 2009a, 262, Resim 5.

Anadolu'daki Neolitik Çağ kültürlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı açıktır¹⁶³.

Manisa yöresinde Neolitik Çağ buluntusu veren merkezlerden ancak Kızılcukur Höyüğü, Koldere, Refik Aslan Tepe, Su Deliği Tepe'de sonraki dönem olan İlk Kalkolitik Çağ'da da iskan devam etmiş, diğerleri ise olasılıkla terk edilmiştir. Ayrıca, 5 yeni merkez ilk defa İlk Kalkolitik Çağ'dan başlayarak yerleşime sahne olmuştur. Neolitik Çağ sonunda bazı yerleşimlerin terk edilmiş olması üzerinde durulması gereken bir konu olup ancak kazılar sayesinde aydınlığa kavuşabilir.

Kronolojik açıdan bakıldığında, Manisa yöresindeki Neolitik Çağ buluntusu merkezlerinin tamamının Neolitik Çağ'ın son dönemlerine ait özellikle İzmir, Burdur ve Antalya yöresindeki kültürlerle, irtibat halinde oldukları anlaşılmaktadır. Moralılar'da ele geçen seramik kutu parçası ise Fikirtepe kültürüyle irtibat halinde olduğunu düşündürmektedir. Özellikle Kızılcukur'daki obsidyen buluntular üzerinde henüz herhangi bir arkeometrik analiz yapılamamış olsa da Moralılar'da French'in araştırmalarında ele geçen ve menşei tespit edilen ya da komşu coğrafyalarda bulunup kesin olarak ithal edildikleri yer belirlenen örneklerle dayanarak olası deniz aşırı kökenleri hakkında bazı öneriler getirilebilir.

Manisa yöresinde Neolitik Çağ'ın erken evrelerine tarihlenebilecek buluntu merkezi henüz saptanmamıştır. Bu durumun sebebi olarak araştırma eksikliğini, araştırmaların daha çok ovalık arazilerde yoğunlaşmasını saymazsak şu an için birden fazla olasılık düşünülebilir. Bunlar arasında her zaman akla gelen sebep diğer bölgelerde olduğu gibi alüvyal dolgu birikiminden dolayı yerleşimlerin erken dönem tabakalarının ya da özellikle Neolitik Çağ'ın ilk evrelerine ait düz yerleşimlerin tamamen toprak altında kalması yani Jeoarkeolojik değişikliklerdir. Gerçekten Ege Havzası'nın genelinde özellikle Holosen'e geçişten itibaren ciddi değişimler yaşanmaya başlanmış olup sonuçları zaman içerisinde farklı şekillerde

¹⁶³ Moralılar'da araştırmalar yapan Yrd.Doç.Dr. Rafet Dinç, Moralılar höyüğünün yer aldığı arazinin sahibi vatandaşlarımızın höyükte çeşitli amaçlarla yaptıkları kazılarda oldukça derine indiklerini, bu kazılarda mezarlar ve boyalı kaplarla karşılaştıklarını kendisine aktardıklarını bildirmiştir. Ayrıca Dinç'in burada yaptığı yüzey araştırmasında bulup Manisa Müzesi'ne teslim edildiğini tarafımıza ifade ettiği bir taş kabartma üzerinde ekibimizin bilimsel çalışmalar yapabilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Sayın Dinç'e verdiği bilgilerden dolayı teşekkür ederiz.

gözlemlenmiştir¹⁶⁴. Bunlardan en belirginini, İlk Neolitik Çağ'daki deniz seviyesinin günümüzden çok daha alçakta olmasıdır. Ege havzasında gerek Yunanistan, gerekse Anadolu anakarası ile aradaki adaların kıyısında yer alan ilk sahil yerleşimlerinin saptanmasını kısmen etkileyen bu durum sahil şeridi bulunmamasından dolayı bugünkü Manisa ilini doğrudan etkilememektedir. Bunun dışında diğer değişiklikler (akarsu yataklarındaki değişiklikler, göl çanaklarındaki değişiklikler, alüvyal dolgu, yamaç erozyonu v.s.) doğrudan Manisa'nın bulunduğu coğrafya için geçerlidir. Bu değişikliklerden alüvyal dolgunun etkisine kazılarla saptanmış en belirgin Neolitik yerleşim örnekleri Manisa'nın komşusu İzmir ilindeki Neolitik Ege Gübre ve Yeşilovadır. Ege Gübre'de günümüz ova seviyesinden ortalama 3-4 m. aşağıda, Yeşilova'da ise 0,80 cm. ile 4-5 m. arasında değişen derinliklerde Neolitik yerleşim tespit edilmiştir¹⁶⁵. Benzer bir durum Manisa'nın en azından ovalık kesimleri için de düşünülebilir. Nitekim Sardis kazı ekibi tarafından yapılan çalışmalar sonucunda bu konuda önemli bilgiler edinilmiştir. Buna göre Sardis çevresinde yapılan kazılar, Son Tunç Çağı buluntuların bile günümüz ova seviyesinden 7.0 m. ile 9.2 metre arasında değişen alt kesimlerden çıktığını göstermiştir¹⁶⁶. Dolayısıyla Manisa genelinde prehistorik kazıların yanı sıra erken dönemlerdeki coğrafi durumun belirlenebilmesi için jeoarkeolojik çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

Ancak bu insanlar şu an için belki de tahmin bile edemeyeceğimiz iklimsel ve bölgesel bazı özelliklerin de etkisiyle klasik tanımlamalardan daha farklı ya da bu tanımlamalara ilaveten farklı bir çevrede de yaşamış olabilirler. Hatta Manisa sınırları içerisindeki alt coğrafi yörelerde değişik sebepler olabilir. Tarıma uygun ovalık arazilerde örneğin Akhisar Ovası'nın güneyindeki Moralılar, Refik Aslan Tepe, Akhisar Höyük ya da Sarıgöl'ün Üzüm Ovası'ndaki Kızılçukur Höyüğü'nde henüz kurumayan göller çevresindeki diğer sosyoekonomik yapıya ilaveten tarımla

¹⁶⁴ Prehistorik araştırmalar için çok önemli bilgiler veren Jeoarkeolojik değişimler konusunda Ege Havzası'nda yürütülen değişik çalışmalara örnekler; Kayan 1988, 205-218; Lambrianides 1990, 24-26; Andel - Runnels, 483-498; Lambrianides ve diğerleri 1996, 176-196; Whittle 1996, 21-23; Kayan 1991, 70-92; Lambeck 1996, 588-610; Öner 2000, 19-22; Çilingiroğlu ve diğerleri 2004, 3-9; Sağlamtimur 2007, 374; Kayan 2008, 69-71; Bruckner - Seeliger 2010, 274-276; Derin 2010, 481; Doğan 2010, 343-364; Koder - Ladstatter 2010, 321-322; Roosevelt 2010, 8-9.

¹⁶⁵ Sağlamtimur 2007, 373; Derin 2007, 377; Derin 2010, 475; Derin ve diğerleri 2009, 8; <http://www.yesilova.ege.edu.tr/>

¹⁶⁶ Greenewalt ve diğerleri 1983, 30.

da uğraşan insanların yaşadıkları höyük tipi yerleşimler varken, o dönem için yerleşime uygun olmayan alçak arazilerin yer aldığı Saruhanlı çevresindeki Nuriye, Koldere, Kırkağaç yakınlarındaki Naim Tepe ile Alaşehir yakınlarındaki Taklan Tepe’de tepe üstü iskan saptanmıştır. Ancak Manisa yöresinde, “dağ Neolitiği” olgusu kapsamına uygun bir merkez saptanamamıştır. Farklı tarihlendirme önerileri getirirse de yakın zamanlarda Beşparmak dağları (Latmos) ile çevresindeki kaya resimleri ve buluntularının da dahil edildiği “dağ Neolitiği” terimi, Neolitik Çağ yerleşimlerini sadece ovalarda değil de yüksek kesimlerde de aramanın daha doğru olacağını ortaya koymuştur¹⁶⁷. Dolayısıyla Manisa ilinin yüksek kesimleri belki de sandığımızdan çok daha fazla veriyi bünyesinde saklamaktadır.

Manisa yöresinde henüz Neolitik Çağ’ın geç evresinden daha erken buluntularının saptanamamasına açıklama olarak düşünülecek bir başka olasılık, -geleneksel bir çözüm anlayışıyla- bölgenin Son Neolitik Çağ toplumlarının farklı bir coğrafyadan göç etmiş olabileceği ihtimalidir. Bu ihtimal düşünüldüğünde, ilaveten nereden geldikleri sorusu da sorulacaktır. Ancak bu son ihtimali gündeme getirecek hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ayrıca İzmir ve çevresinin Neolitik Çağ’daki durumu hakkında çok da uzun yıllar öncesine dayanmayan yorumların Ulucak başta olmak üzere Yeşilova ve bir ölçüde Ege Gübre kazılarıyla hayal bile edilemeyecek şekilde değiştiğini dikkate alarak konuya ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Dolayısıyla ilk iki olasılık bölgede henüz İlk Neolitik Çağ buluntusu ele geçmemesinin sebebi hakkında yapılabilecek şu an için en makul yorumlardır.

¹⁶⁷ Peshlow-Bindokat 2003, 199; Schmidt 2007,239; Özdoğan 2007a, 455.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Abay 2005 Abay, E., "Neolithic settlement at Ulucak Höyük and its cultural relations with neighbor regions in Western Anatolia", (Ed.C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, 76-84.
- Akdeniz 1997 Akdeniz, E., "Güneybatı Anadolu Sahillerinde Prehistorik bir Yerleşim: Tavşan Adası", Arkeoloji Dergisi V, 1-13.
- Akdeniz 2009a Akdeniz, E., "2007 Yılında Manisa İli ve İlçelerinde Yürütülen Prehistorik-Protohistorik Yüzey Araştırmaları", 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. cilt, Ankara, 255-266.
- Akdeniz 2009b Akdeniz, E., "Hyrcanis Ovası'nda Bir Höyük Yerleşimi: Alibeyli", Altan Çilingiroğlu'na Armağan Kitabı, (Ed.H.Sağlamtimur ve diğerleri), 87-102, İstanbul.
- Akdeniz 2010a Akdeniz, E., "Kulaksızlar Atölyesinde Kilya tipi Figürin Üretimi", OLBA XVIII, 65-84.
- Akdeniz 2010b Akdeniz, E., "2008 Yılında Manisa İli ve İlçelerinde Yürütülen Prehistorik-Protohistorik Yüzey Araştırmaları", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Ankara, 153-174.
- Alram-Stern 2005 Alram-Stern, E., "The Early Neolithic settlement in Central and Southern Greece The actual state of research", (Ed.C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, 183-194.
- Andel – Runnels 1995 Andel, T.H.van – Runnels, C.N., "The Earliest Farmers in Europe", Antiquity 69, 481-500.
- Bertram – Karul 2005 Bertram, J.K. – Karul, N., "From Anatolia to Europe: The ceramic sequence of Hoca Çeşme in Turkish Thrace", (Ed. C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, 117-129.
- Bogucki 1996 Bogucki, P., "The Spread of Early Farming in Europe", American Scientist 84:3, 242-253.
- Bostancı 2008 Bostancı, N.K., "Erken Tunç Çağ I Döneminde Bakla Tepe Yontma Taş Endüstrisi", Anadolu/Anatolia Ek Dizi No. 2, 165-183.
- Bruckner – Seeliger 2010 Bruckner, H. – Seeliger, M., "Jeoarkeolojik Çalışmalar", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. cilt, 274-276.

- Caymaz 2006 Caymaz, T., "Aliğa-Helvacıköy Bölgesinde Bir Neolitik Yerleşim: Arap Tepe", *Arkeoloji Dergisi* VIII (2006/2), 1-12.
- Cherry 1981 Cherry, J.F., "Pattern and Process in the Earliest Colonization of the Mediterranean Islands", *Proceedings of the Prehistoric Society* 47, 41-68.
- Çilingiroğlu vd 2004 Çilingiroğlu, A. – Derin, Z. – Abay, E. – Sağlamtimur, H. – Kayan, İ., *Ulucak Höyük, Excavations Conducted Between 1995 and 2002*, Louvain-Paris-Dudley.
- Çilingiroğlu – Çilingiroğlu 2007 Çilingiroğlu, A. – Çilingiroğlu, Ç., "Ulucak", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan-N.Başgelen), İstanbul, 372-383.
- Derin 2005 Derin, Z., "The Neolithic Architecture of Ulucak Höyük", (Ed. C. Lichter), *International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC.*, *BYZAS* 2, 85-94.
- Derin 2006 Derin, Z., "İzmir'den İki Yeni Prehistorik Yerleşim: Yassitepe Höyüğü, Çakallar Tepesi Höyüğü", *Arkeoloji Dergisi* VII (2006/1), 1-14.
- Derin 2007 Derin, Z., "Yeşilova Höyüğü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Ed. M.Özdoğan-N.Başgelen), İstanbul, 377-384.
- Derin 2008 Derin, Z., "İzmir Yeşilova Höyüğü", *Doğudan Yükselen Işık-Anadolu Arkeolojisine Katkılar. Atatürk Üniversitesi 50. Yılı Armağan Kitabı*, İstanbul, 217-230.
- Derin 2010 Derin, Z., "İzmir'in Prehistorik Yerleşimi Yeşilova Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt, Ankara, 475-491.
- Derin vd 2009 Derin, Z. – Ay, F. – Caymaz, T., "İzmir'in Prehistorik Yerleşimi-Yeşilova Höyüğü, 2005-2006 yılı Çalışmaları", *Arkeoloji Dergisi* XIII (2009/1), 8-58.
- Dinç 1996 Dinç, R., "1994 Yılı Akhisar-Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması", *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 11-41.
- Dinç 1997 Dinç, R., "Akhisar Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 255-282.
- Doğan 2010 Doğan, M., "Klaros Jeoarkeolojisi Bakımından Ahmetbeyli Vadisi (Menderes-İzmir) Aşağı Kesiminde Kıyı Çizgisi Değişimleri", *25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 343-374.

- Duru 1994 Duru, R., Kuruçay Höyük I, 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri, Ankara.
- Duru 2000a Duru, R., "Höyücek", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (Ed. U. Esin ve diğerleri), İstanbul, 64-68.
- Duru 2000b Duru, R., "Burdur Bölgesi Araştırmaları ve Kuruçay Höyüğü Kazıları", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (Ed. U. Esin ve diğerleri), İstanbul, 54-58.
- Duru 2001 Duru, R., "Batı Anadolu'da Neolitik", Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar (Ed. Ç. Özgünel ve diğerleri), İstanbul, 78-88.
- Duru – Umurtak 2005 Duru, R. – Umurtak, G., Höyücek, 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları, Ankara.
- Efe 1995 Efe, T., "İç Batı Anadolu'da İki Neolitik Yerleşme: Fındık Kayabaşı ve Akmakça", İ. Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı, (Ed. A. Erkanal ve diğerleri), İstanbul, 105-114.
- Efe 2001 Efe, T., The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı, A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia, İstanbul.
- Efstratiou 2005 Efstratiou, N., "Tracing the story of the first farmers in Greece- A long and winding road", (Ed. C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, İstanbul, 143-153.
- Erdoğu 2005 Erdoğu, B., "Visualizing neolithic landscape: archaeological theory in the aegean Islands", (Ed.C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, İstanbul, 95-105.
- Erkanal – Erkanal 1997 Erkanal, A. – Erkanal, H., "Akdeniz'in En Eski Limanı", Atlas 54, 108-109.
- Eslick 1994 Eslick, C., Elmalı-Karatas I: The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and Other Sites, Bryn Mawr.
- Evans – Renfrew 1968 Evans, J. D. – Renfrew, C., Excavations at Saliagos Near Antiparos, Londra.
- Evren – İçten 1998 Evren, A. – İçten, C., "Efes Çukuriçi ve Arvalya (Gül Hanım) Höyükleri", VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, 1998, 111-133.
- French 1965 French, D. H., "Early Pottery Sites from Western Anatolia", Bulletin of the Institute of Archaeology at London 5, 15-24.
- French 1969 French, D. H., "Prehistoric Sites in North-West Anatolia. The Balıkesir and Manisa/Akhisar Areas," Anatolian Studies 19, 41-98.

- Furness 1956 Furness, A., "Some Early Pottery of Samos, Kalimnos and Chios", *Proceedings of the Prehistoric Society* XXII, 173-212.
- Gökmen 2008 Gökmen, E., "Osmanlı Döneminde Bir Mermer Ocağı İmtiyazı (Fourni Adaları Örneği)", *Türkiye VI. Mermer ve Doğaltaş Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Ed. Metin Ersoy ve diğerleri), Ankara, 1-9.
- Greenewalt vd 1983 Greenewalt, C.H. – Ramage, A. – Sullivan, D.G. – Nayır, K. – Tulga, A., "The Sardis Campaigns of 1979 and 1980", *The American Schools of Oriental Research* 249, 1-44.
- Günel 2010 Günel, S., "2008 Yılı Çine-Tepecik Kazıları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. cilt, Ankara, 459-473.
- Hood 1981 Hood, S., *Excavations in Chios 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala I*, Londra.
- Kayan 1988 Kayan, İ., "Late Holocene sea-level changes on the Western Anatolian coast". *Paleogeography, Paleoclimatology, Paleoecology* 68/2-4, 205-218
- Kayan 1991 Kayan, İ., "Holocene Geomorphic Evolution of the Beşik Plain and Changing Environment of Ancient Man", *Studia Troica* 1, 79-92.
- Kayan 2008 Kayan, İ., "Preliminary Report on the Geoarchaeological Investigations and Coring Studies on the Ephesos Area, 2006", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. cilt, Ankara, 69-71.
- Koder – Ladstatter 2010 Koder, J. – Ladstatter, S., "Ephesos 2008", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. cilt, Ankara, 321-336.
- Lambeck 1996 Lambeck, K., "Sea-level change and shore-line evolution in Aegean Greece since Upper Paleolithic time", *Antiquity* 70, 588-611.
- Lambrianides 1990 Lambrianides, K., "Paleogeographic Factors in the Development of Early Coastal Communities on the Aegean Coast of Turkey", *Anatolian Studies* XL, 24-26.
- Lambrianides vd 1996 Lambrianides, K. – Spencer, N. – Vardar, S. – Gümüş, H., "The Madra Çay Delta Archaeological Project, First Preliminary Report", *Anatolian Studies* XLVI, 167-200.
- Lichter 2002 Lichter, C., "Central-Western Anatolia-a key region in the neolithisation of Europe", (Ed. F.Gerard-L.Thissen), *Proceedings of the International CANeW Table Ronde, The Neolithic of Central Anatolia, Internal Developments and External Relations During the 9th-6th Millennia cal BC*, İstanbul, 2002, 161-169.
- Lichter 2005 Lichter, C., "Western Anatolia in the Late Neolithic and Early Chalcolithic: the actual state of research", (Ed.C. Lichter), *International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?*, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., *BYZAS* 2, İstanbul, 59-74.

- Lichter – Meriç 2007 Lichter, C. – Meriç, R., “Dedecik-Heybelitepe”, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Ed. M. Özdoğan – N. Başgelen), İstanbul, 385-386.
- Lloyd – Mellaart 1962
Lloyd, S. – Mellaart, J., Beycesultan I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels, Londra.
- Mavridis – Tankosic 2009
Mavridis, F. – Tankosic, Z., “The Ayia Triadha Cave, Southern Euboea: Finds and Implications of the Earliest Human Habitation in the Area (A Preliminary Report)”, Mediterranean Archaeology and Archaeometry, Vol. 9, No. 2, 47-59.
- Mellaart 1970a
J.Mellaart, Excavations at Hacılar I, Edinburgh.
- Mellaart 1970b
J.Mellaart, Excavations at Hacılar II, Edinburgh.
- Meriç 1993
Meriç, R., “Pre-Bronze Age settlements of West-Central Anatolia”, Anatolica XIX, 143-150.
- Öner 2000
Öner, E., “Yeni Bademli Höyük Çevresinde Jeoarkeolojik Araştırmalar (Gökçeada-İmroz)”, 15. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 19-32.
- Özdoğan 1995
Özdoğan, M., “Yakındoğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirel Bir Değerlendirme”, İ. Metin Akyurt – Bahattin Devam Anı Kitabı, (Ed.A.Erkanal ve diğerleri), İstanbul, 267-280.
- Özdoğan 2005
Özdoğan, M., “Westward expansion of the Neolithic way of life: what we know and what do not know”, (Ed. C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, İstanbul, 13-27.
- Özdoğan 2007a
Özdoğan, M., “Bazı Genellemeler – Öngörüler”, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, İstanbul, (Ed. M. Özdoğan – N. Başgelen), İstanbul, 431-458.
- Özdoğan 2007b
Özdoğan, M., “Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri”, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, (Ed. M. Özdoğan – N. Başgelen), İstanbul, 401-430.
- Özdoğan – Gatsov 1998
Özdoğan, M. – Gatsov, I., “The Aceramic Neolithic Period in Western Turkey and the Aegean”, Anatolica XXIV, 209-232.
- Peshlow-Bindokat 2003
Peshlow-Bindokat, A., “Frühe Hochzeitsbilder zur Deutung der Weiblichen Figur auf den Prahistorischen Felsbildern des Latmos (Besparmak)”, From Village to Towns. Studies Presented to Ufuk Esin, (Ed.M.Özdoğan-N.Başgelen), İstanbul, 199-215.

- Reingruber 2005 Reingruber, A., "The Argissa Magoula and the Beginning of the Neolithic in Thessaly", (Ed.C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, İstanbul, 155-171.
- Renfrew 1989 Renfrew, C., *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo European Origins*, Middlesex.
- Renfrew – Evans 1968 Renfrew, C. – Evans, J. D., "Saliagos: A Neolithic Site in the Cyclades", *Archaeology* 21/4, 262-271.
- Renfrew vd 1965 Renfrew, C. – Cann, J. – Dixon, J., "Obsidien in the Aegean", *Annual of the British School at Athens* 60, 225-247.
- Roosevelt 2003 Roosevelt, C.H., *Lydian and Persian Period Settlement in Lydia*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cornell University, Ithaca.
- Roosevelt 2009 Roosevelt, C.H., *The Archaeology of Lydia, From Gyges to Alexander*, New York.
- Roosevelt 2010 Roosevelt, C.H., "Central Lydia Archaeological Survey: 2008 Results", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. cilt, 1-24.
- Sağlantımur 2007 Sağlantımur, H., "Ege Gübre Neolitik Yerleşimi", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, (Ed. M.Özdoğan-N. Başgelen), İstanbul, 373-376.
- Sampson 2005 Sampson, A., "New evidence from the early productive stages in the Aegean basin from the 9th to 7th millennium BC", (Ed.C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, İstanbul, 131-141.
- Schmidt 2007 Schmidt, K., *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe*, En Eski Tapınağı Yapanlar, (Çev. R. Aslan), İstanbul.
- Schwarzberg 2005 Schwarzberg, H., "Prismatic polypod vessels and their way to Europe", (Ed. C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, İstanbul, 255-273.
- Schwarzberg 2009 Schwarzberg, H., "Neolithic "Cult Tables" From Barcın Höyük", *Anatolica* XXXV, 167-177.
- Seeher 1990 Seeher, J., "Coşkuntepe-Anatolisches Neolithikum am Nordostufer der Agais", *Istanbul Mitteilungen* 40, 9-15.
- Takaoğlu 2001 Takaoğlu, T., "1999 Yılı Kulaksızlar Mermer Atölyesi Araştırması", 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Ankara, 157-168.
- Takaoğlu 2002 Takaoğlu, T., "Chalcolithic Marble Working at Kulaksızlar in Western Anatolia", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 5, 71-93.

- Takaoğlu 2004 Takaoğlu, T., "Moralı: A Neolithic mound in central western Anatolia", Fahri Işık'a Armağan Kitabı, (Ed. T. Korkut), 2004, 743-751.
- Takaoğlu 2005 Takaoğlu, T., A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia, BAR International Series 1358, 2005.
- Tangri 1989 Tangri, D., "On Trade and Assimilation in European Agricultural Origins", Journal of Mediterranean Archaeology 2/1, 139-148.
- Thissen 2005 Thissen, L., "Coming to grips with the Aegean in Prehistory: an outline of the temporal framework, 10.000-5500 cal BC", (Ed.C. Lichter), International Workshop, May 20th-22nd 2004, How did farming reach Europe?, Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC., BYZAS 2, İstanbul, 29-40.
- Umurtak 1999 Umurtak, G., "Neolitik Çağda Burdur Bölgesi ile Ege Adaları ve Yunan Karası Arasında Çanak Çömlek Biçimlerine Dayalı Benzerlikler Konusunda Bazı Gözlemler", Anadolu Araştırmaları XV, 27-71.
- Voightlander 1983 Voightlander, W., "Frühe Funde von Killiktepe bei Milet", Istanbul Mitteilungen 33, 5-39.
- Whittle 1996 Whittle, A., Europe in the Neolithic, The creation of new worlds, Cambridge, 1996.

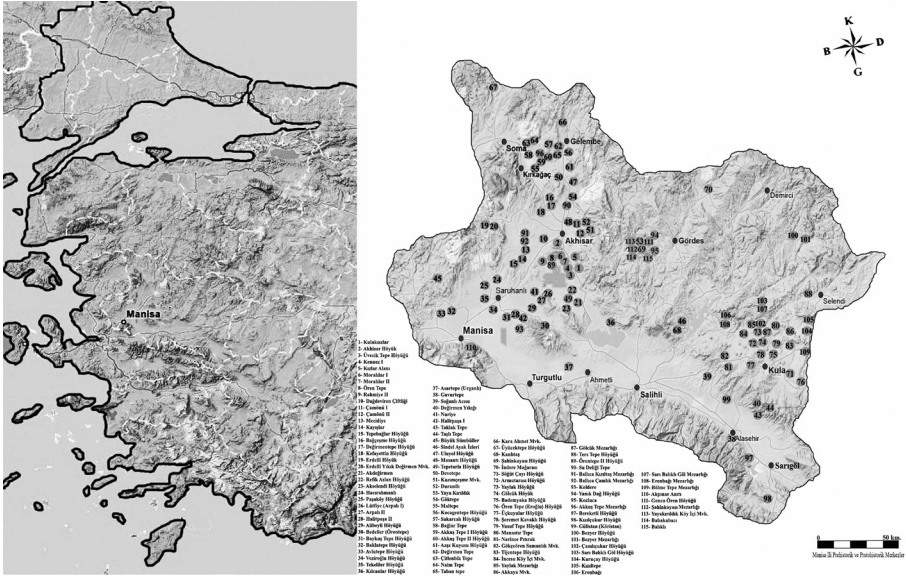

Fig. 1 Manisa yöresinde 2007, 2008 ve 2009 yılı araştırmalarında ekibimiz tarafından incelenen prehistorik-protolithik buluntu merkezlerini gösterir harita.

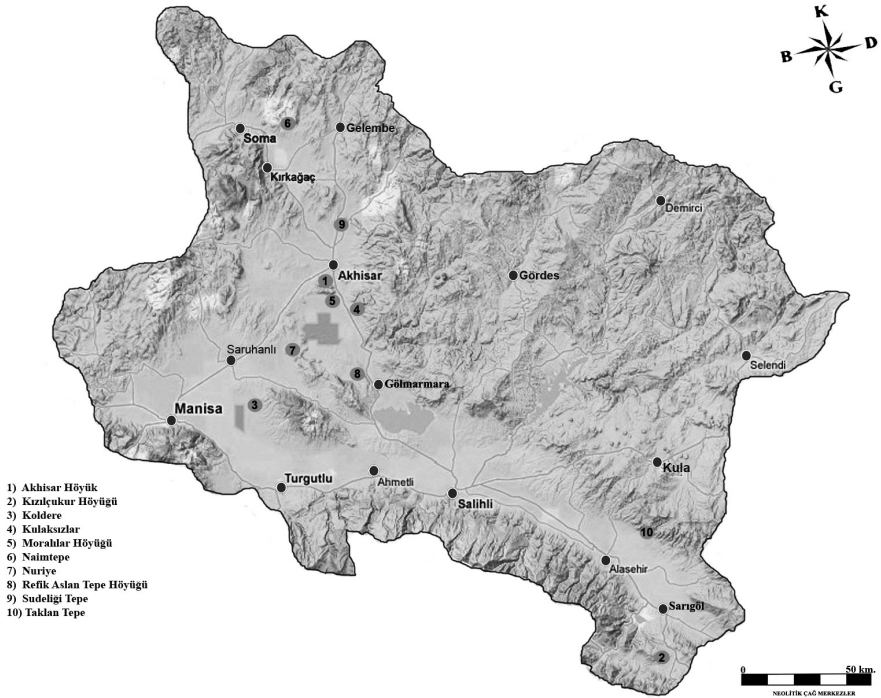

Fig. 2 Manisa yöresindeki Neolitik Çağ buluntu merkezlerini gösterir harita.

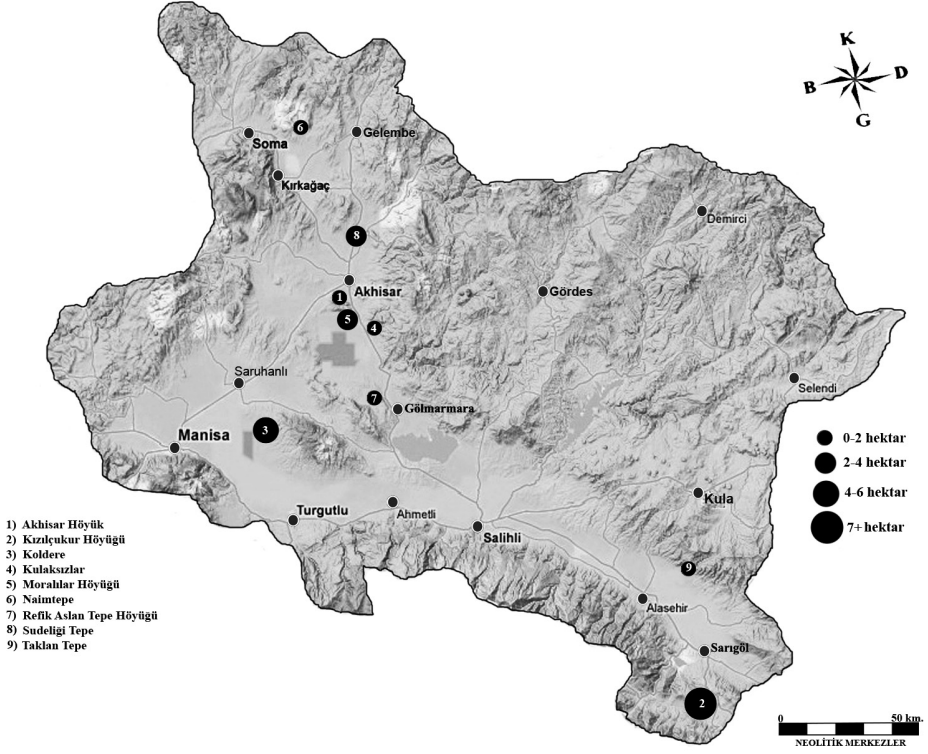

Fig. 3 Manisa yöresindeki Neolitik Çağ buluntu merkezlerinin boyutlarına göre dağılımını gösterir harita.

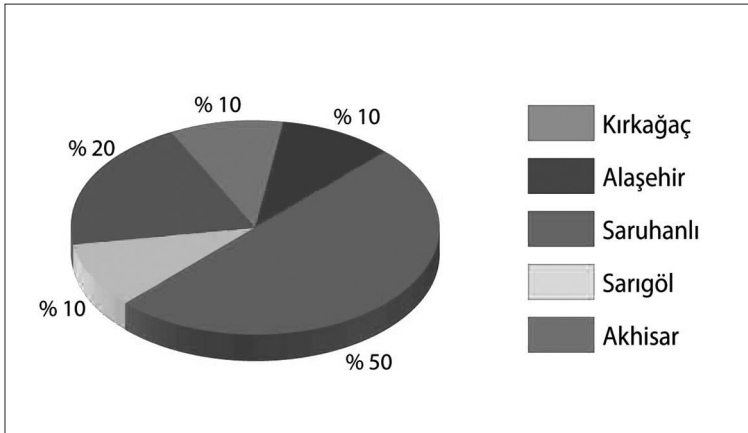

Fig. 4 Manisa yöresindeki Neolitik Çağ buluntu merkezlerinin modern yerleşimlere göre dağılımını gösterir grafik.

Fig. 5
Moralılar.

Fig. 6
Kızılcukur.

Fig. 7
Koldere.

Fig. 8
Taklantepe.

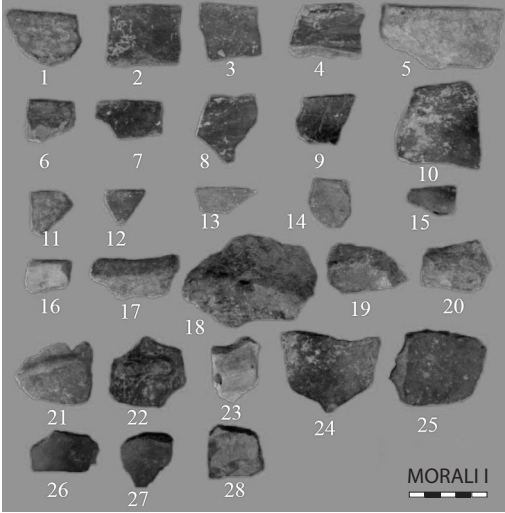

Fig. 9 Moralılar buluntuları.

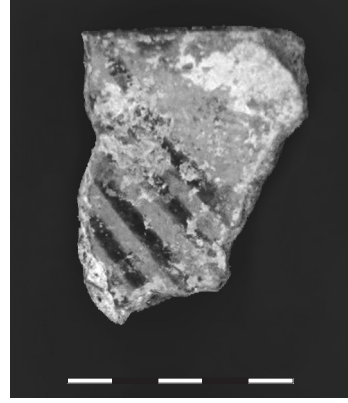

Fig. 10 Taklantepe boyalı seramik parçası.

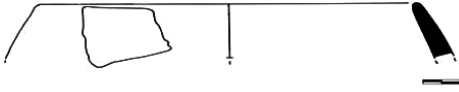

Fig. 11 Akhisar Höyük, yuvarlatılmış ağız kenarlı geniş gövdeli çömlek parçası.

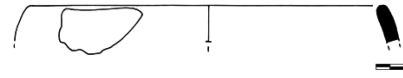

Fig. 12 Refik Aslan Tepe, yuvarlatılmış ağız kenarlı geniş gövdeli çömlek parçası.

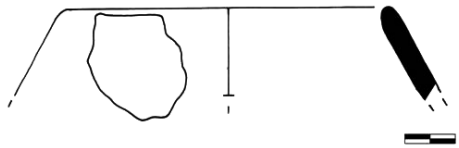

Fig. 13 Moraliar Höyüğü, yuvarlatılmış ağız kenarlı geniş gövdeli çömlek parçası.

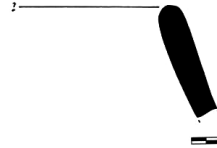

Fig. 14 Taklantepe, yuvarlatılmış ağız kenarlı içe eğik duruşlu çömlek parçası.

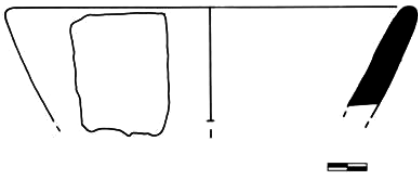

Fig. 15 Akhisar Höyük, yuvarlatılmış ağız kenarlı dışa eğik duruşlu çömlek parçası.

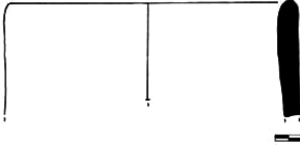

Fig. 16 Taklantepe, yuvarlatılmış
ağız kenarlı dikey duruşlu
çömlek parçası.

Fig. 17 Moralılar, dışı yuvarlatılmış
ağız kenarlı geniş gövdeli
çömlek parçası.

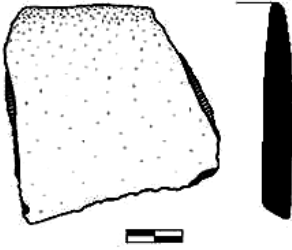

Fig. 18 Moralılar, yuvarlatılmış
ağız kenarlı dikey duruşlu
çanak parçası.

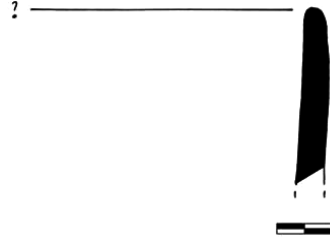

Fig. 19 Moralılar, yuvarlatılmış
ağız kenarlı dikey duruşlu
çanak parçası.

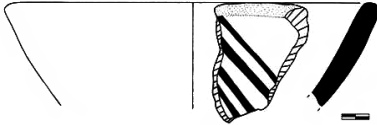

Fig. 20 Taklantepe, yuvarlatılmış
ağız kenarlı küresel gövdeli
çanak parçası.

Fig. 21 Moralılar, dışı yuvarlatılmış
ağız kenarlı dikey duruşlu
çanak parçası.

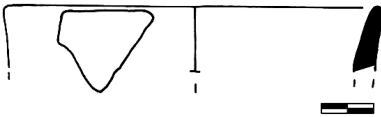

Fig. 22 Moralılar, dışı yuvarlatılmış
ağız kenarlı dikey duruşlu
çanak parçası.

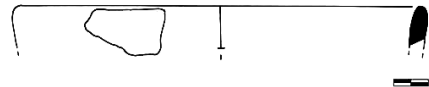

Fig. 23 Moralılar, dışı yuvarlatılmış
ağız kenarlı dikey duruşlu
çanak parçası.

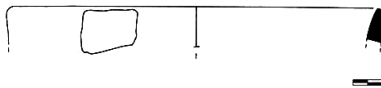

Fig. 24
Moralılar, dışı yuvarlatılmış ağız
kenarlı dikey duruşlu çanak parçası.

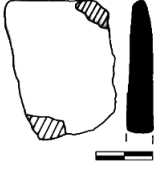

Fig. 25 Kulaksızlar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çanak parçası.

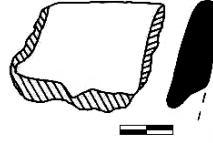

Fig. 26 Kulaksızlar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı dikey duruşlu çanak parçası.

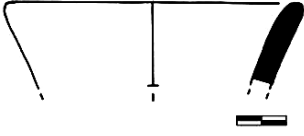

Fig. 27 Refik Aslan Tepe, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

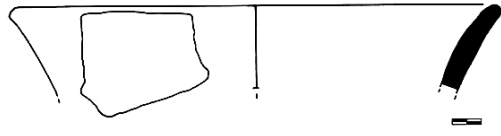

Fig. 28 Refik Aslan Tepe, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

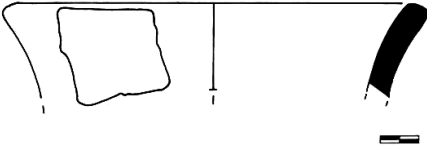

Fig. 29 Moralılar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

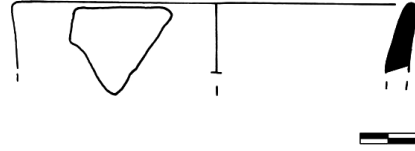

Fig. 30 Moralılar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

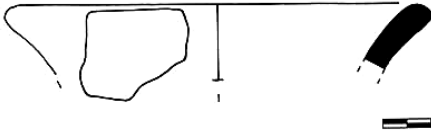

Fig. 31 Moralılar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

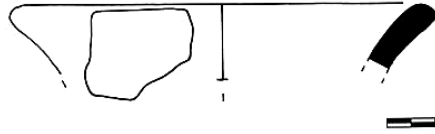

Fig. 32 Moralılar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

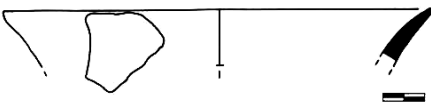

Fig. 33 Moralılar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

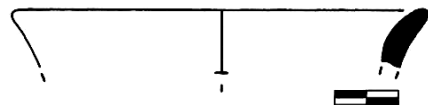

Fig. 34 Nuriye, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu çanak parçası.

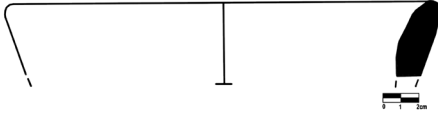

Fig. 35 Su Deliği Tepe, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu anak parası.

Fig. 36 Taklantepe, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu anak parası.

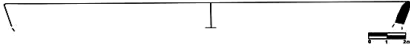

Fig. 37 Koldere, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı, dışa eğik duruşlu anak parası.

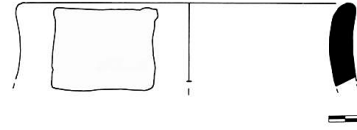

Fig. 38 Moralılar, dışa yuvarlatılmış ağız kenarlı küresel gvedeli anak parası.

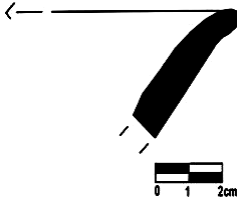

Fig. 39 Su Deliği Tepe, dışa uzatılmış ağız kenarlı anak parası.

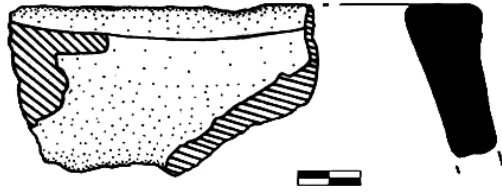

Fig. 40 Moralılar, dudak st dz kesilmış profilli anak parası.

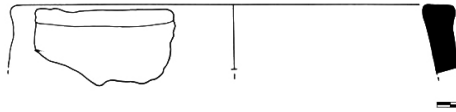

Fig. 41 Moralılar, dudak st dz kesilmış profilli anak parası.

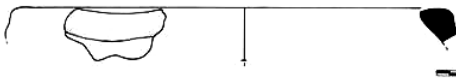

Fig. 42 Moralılar, dudak st dz kesilmış profilli anak parası.

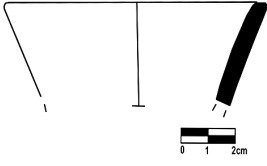

Fig. 43 Koldere, dışa çekik ağız kenarlı dışa eğik duruşlu kase parçası.

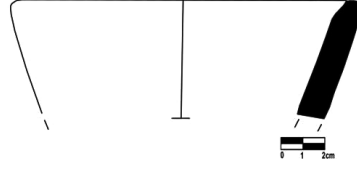

Fig. 44 Koldere, dışa çekik ağız kenarlı dışa eğik duruşlu kase parçası.

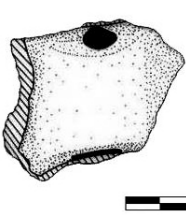

Fig. 45 Moralılar, dikine ip delikli kulp.

Fig. 46 Kızılcukur, dikine ip delikli kulp.

Fig. 47 Kızılcukur, dikine ip delikli kulp.

Fig. 48 Akhisar Höyük, düzleştirilmiş dip.

Fig. 49 Akhisar Höyük, düzleştirilmiş dip.

Fig. 50 Kulaksızlar, düzleştirilmiş dip.

Fig. 51 Moralılar, kalınlaştırılmış dip.

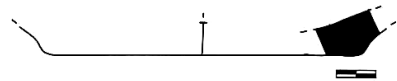

Fig. 52 Moralılar, kalınlaştırılmış dip.

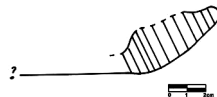

Fig. 53 Moralılar, kalınlaştırılmış dip.

Fig. 54 Akhisar Höyük, gövde parçası.

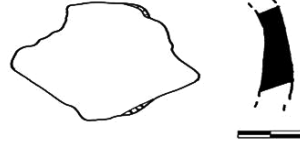

Fig. 55 Akhisar Höyük, gövde parçası.

Fig. 56 Akhisar Höyük, gövde parçası.

Fig. 57 Moralılar, gövde parçası.

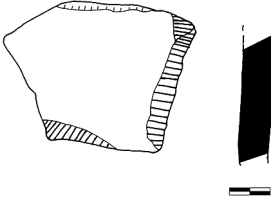

Fig. 58 Moralılar, gövde parçası.

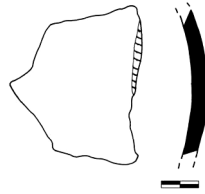

Fig. 59 Moralılar, gövde parçası.

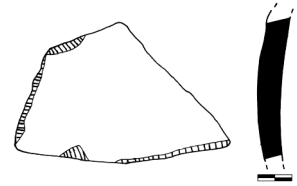

Fig. 60 Moralılar, gövde parçası.

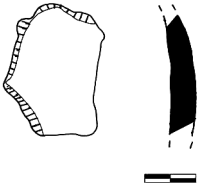

Fig. 61 Moralılar, gövde parçası.

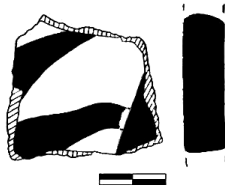

Fig. 62 Moralılar, gövde parçası.

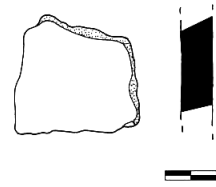

Fig. 63 Moralılar, gövde parçası.